

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ DOKTORANTURA VƏ MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Dünyamalıyeva Minə İslam qızı

**“Azərbaycan regionlarında məşğulluq və işsizliyin
tənzimlənməsinin istiqamətləri” mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASIYASI**

İstiqamətin şifri və adı: İİM 010000

“İqtisadiyyat”

İxtisasın şifri və adı: İİM 01010007

“İqtisadiyyatın tənzimlənməsi”

Elmi rəhbər:

prof. G.A.Əzizova

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n.,dos.İ.M.Mahmudova

Kafedra müdiri:

i.e.d.,prof.M.A.Əhmədov

BAKİ-2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I Fəsil – Məşğulluq və işsizliyin tənzimlənməsinin mahiyyəti və nəzəri- metodoloji əsasları	
1.1. Məşğulluq və işsizliyin tənzimlənməsinin regional mahiyyəti və nəzəri-konseptual əsasları.....	7
1.2. Bazar münasibətləri şəraitində Azərbaycanda məşğulluq və işsizliyin tənzimlənməsində əmək bazarının formalaşmasının rolu.....	20
II Fəsil – Respublikamızın regionlarında məşğulluq və işsizliyin mövcud vəziyyətinin təhlili.	
2.1. Regionlarda məşğulluq və işsizliyin səviyyəsinin müasir vəziyyəti.....	31
2.2. 2009-2013 və 2014-2018 cü illər Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial- iqtisadi inkişafı üzrə dövlət proqramlarında olan göstəricilərin təhlili.....	46
III Fəsil - Respublika regionlarında məşğulluq və işsizliyin tənzimlənməsində olan problemlər və onların həlli istiqamətləri.	
3.1. Azərbaycan Respublikasının regionlarında məşğulluq və işsizliyin tənzimlənməsinin hüquqi əsasları və onların təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	55
3.2. Strateji yol xəritəsində və 2020 gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyasında məşğulluq və işsizliyə aid olan strateji hədəflərin iqtisadi inkişafda yeri.....	62
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	71
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	74
PE3IOME.....	76
SUMMARY.....	77

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İnkişaf etmiş ölkələrin də təcrübəsi göstərir ki, ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisi regionların iqtisadi inkişafından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Regional tərəqqi çoxcəhətli bir prosesdir. Bu sosial-iqtisadi inkişaf prosesinin müxtəlif aspektləri vardır. Bunlara cəmiyyətin müxtəlif strukturlarında dəyişikliklər, milli istehsalın və əhali gəlirlərində artım və s. aid etmək olar.

Hər bir ölkədəki dinamik iqtisadi inkişaf məhsuldar qüvvələrin regionlar üzrə səmərəli yerləşdirilməsi, ölkə ərazisindəki iqtisadi və sosial resurslardan düzgün şəkildə istifadə olunması ilk növbədə burada həyata keçirilən iqtisadi siyasətdən və onun düzgün şəkildə reallaşdırılmasından ibarətdir.

Ölkəmizdə hal-hazırda həlli vacib sayılan problemlərdən biri də regionların sosial-iqtisadi aspektdən inkişafının daha da artırılması, regionlar arasında mövcud olan və özünü kəskin şəkildə biruzə verən fərqlərin aradan qaldırılması və regionlarda produktiv məşğulluğa nail olunmasıdır. Tədqiqatlara əsasən deyə bilərik ki, regionların sosial-iqtisadi cəhətdən inkişafı hər bir ölkənin bu yöndə olan tərəqqisinin mühüm bir göstəricisidir. Bu nöqteyi-nəzərdən, regionların sosial-iqtisadi cəhətdən inkişafı dövlətin iqtisadi prioritetləri arasında mühüm yer tutur. Əvvəlki illərə nəzərə saldıqda görə bilərik ki, regionların sosial-iqtisadi yüksəlişinə o qədər də çox diqqət yetirilməmişdir. Məhz bu səbəbdən regionlar arasında inkişafda kəskin fərqlər nəzərə çarpır. Lakin ölkənin tərəqqisi üçün bu inkişaf hər bir regionu əhatə etməlidir. Bu məqsədlə ölkə Prezidenti tərəfindən 11 fevral 2004-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial- iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, “Bakı şəhərinin qəsəbələrinin 2006-2007-ci illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Proqramı” qəbul edilmişdir. Qəbul olunmuş bu proqramlarda bəhs edilən problemin həll edilməsinin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi göstərilməklə yanaşı, həlli üçün tədbirlər planı layihələrinin hazırlanması və reallaşdırılması da vurğulanmışdır. Səbəb isə sadədir,

regionların inkişafındakı axsamalar ümumilikdə dövlətin inkişafına təsir göstərməklə yanaşı, məhsuldar qüvvələrin produktiv inkişafına da öz mənfi təsirini göstərir.

Bütün bu deyilənlər, regionlardakı məşğulluq və işsizliyin həll edilməsinin bütünlükdə ölkənin iqtisadi tərəqqisində mühüm rolu olduğunu göstərir. Bu isə mövzunun aktuallığını sübut edir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetini regional inkişaf, regionlarda produktiv məşğulluğun təmin edilməsi, işsizlik səviyyəsinin minimuma endirilməsi və bununla da ümumi iqtisadi tərəqqiyə nail olunması təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektini regionlarda, ümumilikdə respublikada olan işsizlik və məşğulluq və onların tənzimlənməsi istiqamətləri təşkil edir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi regionlarda sosial – iqtisadi inkişafa nail olmaqdır. Məşğulluğun səmərəli təşkili, işsizliyin azaldılması ilə rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdır. Bunun üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi zəruridir:

- əhəlinin hər bir fərdinin əlverişli həyat şəraitinin təkrar istehsalı;
- əhəlinin sosial-iqtisadi səriştəsindən, onların yaradıcı və əmək potensialından verimli şəkildə istifadə;
- bazar infrastrukturasının və sosial sferanın məhsullarının əhəlinin bir çox hissəsinin real olduğu kimi virtual şəraitdə də istifadəsi məqsədlə inkişafı;
- dövlətin tənzimləyici rolu vasitəsilə sosial-əmək əlaqələrinin iştirakçıları və təsərrüfat subyektləri arasındakı sosial birliyin inkişafı məqsədlə iqtisadi mühitin sosiallaşması;
- iqtisadiyyatda struktura yenidən qurulması şəraitində əhəlinin effektiv məşğulluğunun təmin edilməsi üçün əhəlinin təhsil alması, onların psixoloji dəstəklənməsi, onların peşəkar şəkildə istiqamətləndirilməsi sisteminin yaradılması, inkişafı və fəaliyyəti;

- istehlakçıların ödəmə qabiliyyətinin artmasından irəli gələrək istehlakçı əhaliyə istiqamətlənmiş məhsul və xidmətlər istehsalının təkrar istehsalı.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatda G.Əzizova, K.S. Qafarov, İ.Mahmudova, S.Mehbaliyev, T.Ə.Quliyev H-T. Marks və s. müəlliflərin məqalə və kitablarından, xarici iqtisadi ədəbiyyatlardan, bu haqda qəbul edilmiş qanunlar, norma və normativləri əks etdirən hüquqi sənədlər, iqtisadi nəzəriyyələr, bu barədə yazılmış müxtəlif iqtisadi kitablar təşkil edir. Tətbiq olunmuş metodlar isə iqtisadi-statistik təhlil, qruplaşdırma, müqayisəli təhlil metodudur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Müasir dövrdə sosial –iqtisadi əlaqələrdə, əmək bazarı münasibətlərində yaranan dəyişilmələrə uyğunlaşaraq regionların inkişafının təmin edilməsi əks etdirilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İşin praktiki əhəmiyyəti regionlarda məşğulluq və işsizliyin mövcud vəziyyəti, həlli istiqamətləri barədə təhlillərin edilməsidir.

Dissertasiya işinin strukturu. Burada regional inkişaf, işçi qüvvəsindən verimli istifadə, işsizliyin həlli yolları, dövlətin bu problemləri həll etmək üçün qəbul etdiyi effektiv iqtisadi qanunlar dissertasiya işində əks olunmuşdur. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, 6 paragraf, 1 sxem, 6 cədvəl, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, rus və ingiliscə xülasə də daxil olmaqla 77 səhifədən ibarətdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində iki paragraf mövcuddur. Burada məşğulluq və işsizliyin tənzimlənməsinin mahiyyəti, bu sahədə dövlətin rolu, tənzimlənmənin nəzəri əsasları və əsas istiqamətləri, məşğulluğun təmin olunmasında əmək bazarının formalaşmasının əhəmiyyəti göstərilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə iki paragrafdan ibarətdir. Bu hissədə ölkəmizdə məşğulluq və işsizliyin müasir vəziyyəti təhlil və müqayisə edilmiş, regional sosial-iqtisadi inkişafa nail olunması üçün “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzrə qəbul edilmiş dövlət proqramları”-nın həyata keçirilməsinin nəticələri təhlil edilmişdir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində 2 paragraf var. Burada məşğulluq və işsizliyin tənzimlənməsinin hüquqi əsasları, bu barədə qəbul edilmiş norma və normativlər əks olunmuş, onların təkmilləşdirilməsi istiqamətləri göstərilmiş, “Strateji Yol Xəritəsi” və “2020 Gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyası”-nda məşğulluq və işsizliyin tənzimlənməsinə aid olan strateji hədəflərin iqtisadi inkişafa təsiri nəzərə alınmışdır.

I Fəsil – Məşğulluq və işsizliyin tənzimlənməsinin mahiyyəti və nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Məşğulluq və işsizliyin tənzimlənməsinin regional mahiyyəti və nəzəri-konseptual əsasları

Ölkəmizdə istiqlaliyyətinin ilk illərində iqtisadiyyatın tərəqqisi birbaşa olaraq neft sektorundan asılı idi və bu təkyönlü iqtisadi inkişaf digər regionların inkişafı arasındakı fərqi böyüdür, işçi qüvvəsinin paytaxta axınına səbəb olurdu. Məhz bu şəraitdə regionlararası iqtisadi inkişaf fərqlərinin azaldılmasına nail olmaq üçün dövlət tərəfindən müəyyən tədbirlərin görülməsi zəruri idi.

Ölkəmizdəki sosial-iqtisadi durum müstəqilliyin ilk illərində həm daxili, o cümlədən, xarici mənfi amillərin təsirinə məruz qalırdı. Həmçinin, həyata keçirilən islahatların müəyyən dərəcədə ləng getməsi, regional istiqamətdə görülməli tədbirlərə o qədər də fikir verilməməsi, qəbul edilmiş sərəncam, qanun və qərarların bütövlükdə ölkə səviyyəsində nəzərdə tutulması ayrı-ayrı regionlara məxsus plan, proqram, layihə və siyasətin olmaması səbəbi də mövcud idi.

Belə bir böhranlı vəziyyətdən xilas olmağa "əsrin müqaviləsi"nin bağlanması böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Bu sayədə ölkədəki böhranlı vəziyyət durulmuş və bazar iqtisadiyyatının bərqərar olunmasına, o cümlədən, iqtisadi tərəqqinin əldə edilməsinə şərait yaranmışdır.

Bu uğurlu addımın davamlı olması məqsədilə İlham Əliyev tərəfindən də bir sıra sərəncamlar, fərmanlar imzalanmış, proqramlar qəbul edilmişdir. Regionlar və bunun sayəsində ümumilikdə ölkəmizin sosial-iqtisadi rifahını təkmilləşdirmək məqsədilə 11 fevral 2004-cü ildə "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nı təsdiq edilmişdir. 2004-2008-ci illəri əhatələyən bu proqramın ikinci hissəsi isə 14 aprel 2009-cu ildə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı", 27 fevral 2014-cü ildə isə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"

adlı üçüncü hissəsi təsdiq edilmişdir. Proqramların qəbulunda isə əsas məqsəd regionlar arasında olan disproporsiyaların azaldılmasından və ya tamamilə ləğv edilməsindən, təbii və iqtisadi resurslardan, kadr və elmi texniki imkanlardan, xarici və yerli pul qoyuluşlarından səmərəli şəkildə istifadəyə nail olunmasından ibarətdir.

Müxtəlif ərazilərin siyasi, sosial-iqtisadi, ekoloji inkişafına təsir etməklə regionların inkişafına nəzarət etmək mümkündür. Burada əsas məqsəd iqtisadiyyatın balanslaşdırılmış inkişafına nail olmaq, gəlirlərin ədalətlə bölüşdürülməsi, regionlarda həyat şəraitinin, sosial durumun, rifah halının yaxşılaşdırılması məsələlərini həyata keçirməkdir. Regionların balanslı, dinamik inkişafının əldə olunmasında ilk növbədə regional disproporsiyaların aradan qaldırılmasını və proporsiyaların rasionallaşdırılması nəzərdə tutulur. Tarixi təcrübə göstərir ki, regional tərəqqinin idarə edilməsi məsələsinə onlar arasında kəskin fərqlərin aradan qaldırılması, qeyri-bərabərlik əmələ gəlməsi şəraitində lazım olmuşdur. İndiki dövr üçün bu idarəetmənin məqsədi cari və gələcək nəsillərə əlverişli həyat şəraitinin bəxş edilməsi, əhali üçün yüksək rifah halının təmin edilməsi, müxtəlif infrastruktura sahələrinin yaradılmasını, əhəlinin məşğulluğa cəlb edilməsini, işsizlik dərəcəsinin azaldılmasını nəzərdə tutur.

Məşğulluq – ictimai əməkdə insanların iştirakına görə onlar arasında münasibətləri əks etdirən sosial-iqtisadi anlayışdır. [11, səh108]

Ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin verimliliyini və ölkənin iqtisadi inkişafının dərəcəsini xarakterizə etmək üçün məşğulluğun səviyyəsi mühüm bir makroiqtisadi indikatorudur. Məşğulluğun durumuna bir çox faktorlar təsir edə bilər.

Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar [11, səh109]:

- sosial-demoqrafik amillərə: əhəlinin sayı, onun yaş-cins tərkibi, ölkədəki demoqrafik durum, miqrasiya, təhsil səviyyəsi və əmək qabiliyyətli əhəlinin təsnifatı aiddir;
- iqtisadi amillər: ölkənin iqtisadiyyatının strukturu, məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsi, dövlət və qeyri-dövlət mülkiyyətlərinin nisbəti, sahibkarlıq

faəliyyətinin formalaşmasının normativ-hüquqi bazası və sosial-iqtisadi mühiti, ilkin kapitalın yığım şərtləri, ETT-nin vəziyyəti və onun nəticələrinin istehsala tətbiq edilməsi imkanları;

- beynəlxalq amillər: ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə yeri və ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyalarının həcmi;

- siyasi amillər: ölkədə və onun regionlarında siyasi-iqtisadi və hərbi-siyasi sabitlik, cəmiyyətin demokratikləşmə səviyyəsi;

- tənzimləyici amillər: dövlətin iqtisadi siyasətinin büdcə-vergi, pul-kredit, antiböhran, struktur, investisiya, antiinhisar və s. tədbirləri .

İqtisadiyyatda işsizliyin səviyyəsinin çox olması müxtəlif komplikasiyalara səbəb olur ki, bu sosial-iqtisadi tərəqqi vəziyyətinə mənfi təsir göstərir. İşsizlik səviyyəsinin yüksək olması halında baş verəcək zərərlərə bunları misal göstərmək olar:

- işlə təmin olunmayan şəxslərin həyat keyfiyyətinin pisləşməsi;

- ÜDM-nin həcmnin kiçilməsi;

- çalışmayanlara ödənilən müavinətlərə görə dövlət büdcəsində xərclərin artması;

- vergi ödənişlərinin azalması və s.

Belə çıxır ki, işsizliyin yüksək həddə olması həm iqtisadiyyata, o cümlədən, fərdi olaraq hər bir şəxsə neqativ təsir göstərir.

Regionların iqtisadi inkişafının təmin edilməsi prosesini optimallaşdırmaq məhsuldar qüvvələrin regional olaraq səmərəli şəkildə yerləşdirilməsini tələb edir. Bunun üçün bir neçə prinsip mövcuddur:

- əmək resurslarının regionlar üzrə bölüşdürülməsi və istifadəsi rəşional şəkildə həyata keçirilməlidir;

- məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi proporsional şəkildə həyata keçirilməli və onların dinamik inkişafı təmin edilməlidir;

- regionlarda mövcud olan təbii resurslardan səmərəli şəkildə istifadə edilməlidir;

- xammal mənbələri ilə istehsal sahələri bir-birinə yaxın şəkildə yerləşdirilməlidir. Bunun sayəsində məhsul istehsalı zamanı qənaət edilmiş olunar;

- ölkə səviyyəsində regional müdafiə qabiliyyəti yüksəldilməlidir;

- regionlardakı şəhər və kəndlərin arasındakı mövcud kəskin fərqlər aradan qaldırılmalı, onların sosial- iqtisadi inkişafı bir-birilərinə yaxınlaşdırılmalıdır.

Regionların inkişafını reallaşdırmaq üçün ən vacib və səmərə verəcək vasitə regional layihələndirmədir. Regional planlaşdırmanın üstünlükləri kimi aşağıdakıları vurğulamaq olar:

- Regional layihələndirmə şəhər və rayonların planlaşdırma layihələrinin bir-biri ilə müqayisə və əlaqələndirilməsinə şərait yaradır;

- Regional layihələndirmə milli proqram və planlara yerli informasiya ötürülməsində yaxşı vəsitədir;

- Regional layihələndirmə regionlar üçün nəzərdə tutulmuş plan və proqramların dəqiqləşdirmə vasitəsidir.

Regionların inkişaf strategiyasının yaradılmasında elmi bilik və texnologiyaların payı böyükdür.

Ölkəmizin zəngin təbii resurslara malik olması və əlverişli mövqedə yerləşməsi onun sosial–iqtisadi tərəqqisinə şərait yaradan amillərdən biridir. Lakin bu resurslar regionlar üzrə qeyri-bərabər bölündüyü üçün regionların inkişafı arasında kəskin fərqlər mövcuddur. Ələxsus bir çox infrastruktur, sənaye sahələrinin paytaxtda cəmləşməsi nəticəsində insanların buraya axınına səbəb olmuşdur. Bu isə regionların təsərrüfatının inkişafına mənfi təsir göstərmişdir. Bu şəraitdə regional sosial–iqtisadi inkişafı təmin etmək məqsədilə dövlət tənzimlənməsi zəruri olmuşdur.

2003-cü ilin noyabr ayının 17-sində keçirilmiş hökumət iclasında İlham Əliyev regional inkişaf proqramlarının reallaşdırılmasını, bu proqramlara böyük diqqət yetirilməsi ilə bağlı çıxış etmişdir. Bu çıxışın nəticəsi kimi 11 fevral 2004-cü ildə “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008)” təsdiq edilmişdir. Burada əsas məqsəd kimi regionların iqtisadi imkanlarından səmərəli şəkildə istifadə etməklə müxtəlif sahələrin inkişafına, o cümlədən, ixrac istiqamətli istehsala təkan verilməsinə, yerli sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına nail olunması nəticəsində əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması, istehsalat təşkilatlarının fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, səmərəli məşğulluğun əldə edilməsinə və son nəticədə isə ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatının dinamiki inkişafına nail olmaqdır.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün isə qarşıda bir neçə vəzifələrin həyata keçirilməsi durur. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

- regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılması işinə təkan vermək;
- yeni istehsalat firmaları yaratmaq və mövcud firmaların fəaliyyətini yenidən təşkil etmək;
- regionların investisiya cəlbediciliyini artırmaqla bölgəyə yeni sərmayəçilərin cəlb edilməsinə nail olmaq;
- regionların daxili əmək və təbii resurslarından verimli istifadəsini təşkil etmək;
- rayonlarda kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan şəxslərə yardım məqsədilə müxtəlif xidmət mərkəzləri yaratmaq, burdakı texniki təminat sistemlərini yaxşılaşdırmaq;
- regionların inkişafı məqsədilə onlar üçün vacib olan infrastrukturların yaradılması və onların təkmilləşdirilməsinə nail olmaq.

Proqramların həyata keçirildiyi hər növbəti il özündən əvvəlki ilə nisbətən daha çox sosial–iqtisadi nailiyyət əldə edilmişdir.

Regionların inkişaf strategiyasının reallaşdırılması zamanı produktivlik və ədalətlik prinsipi təmin edilməlidir. Bu iki prinsipin təmin edilməsində regional siyasət və regionların struktura siyasəti mühüm vasitə kimi çıxış edir. Produktivlik prinsipi dedikdə, regionların hər birinin iqtisadi potensialının səmərəli şəkildə istifadə edilməsi, regionlardakı mövcud şəraitin nəzərə alınması ilə istehsalın rəşional şəkildə yerləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Ədalətlik prinsipində isə regionların sosial–iqtisadi inkişafının təmini zamanı həmin regionlardakı bütün region əhalisinin bərabər imkanlar və şəraitin (gəlirin səviyyəsi, yeni iş yerlərinin açılması) yaradılmasını nəzərdə tutur.

Regionların inkişafının uğurla təmin edilməsinin əsas şərti kimi regionların şəraitinə və beynəlxalq təcrübədən istifadə edərək tələbə uyğun inkişaf siyasətinin həyata keçirilməsini göstərmək olar. Regionların inkişaf siyasətini dövlətin siyasətinin tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirmək olar. O zaman, dövlət öz daxili siyasətinə əsasən regionların inkişaf siyasətini formalaşdırır, həmçinin idarəetmə sisteminə uyğun regionların idarəetmə sistemi və strukturası təşkil edilir.

Dövlətin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi inkişaf, həmçinin regional inkişaf siyasətinə bəzi faktorların təsirini nəzərə almaq lazımdır. Bunlara daxili və xarici faktorlar aid edilir. Daxili faktorlar kimi ölkə sərhədləri içərisində iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi, təsərrüfatçılıq fəaliyyəti və mülkiyyət formalarının inkişaf nisbətləri və onlar arasındakı qarşılıqlı münasibət, hər bir regionun əhalisinin yaşayış səviyyəsi, məşğulluğun təmin edilmə və qorunub saxlanması səviyyəsi və s. göstərmək olar. Xarici faktorlar isə ölkənin ərzaq və iqtisadi təhlükəsizliyini qoruyub saxlamaq, möhkəmləndirmək, ölkənin beynəlxalq arenada iqtisadi və siyasi nüfuzunu və mövqeyini qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirməkdir.

Dövlətin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti hər bir regionun kompleks şəkildə sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi ilə həyata keçirilir. Kompleks şəkildə edilən layihələndirmə sayəsində təsərrüfat mexanizminin müxtəlif

elementləri(regional idarəetmənin təşkilati strukturu, iqtisadi stimulye, özünüidarə) ilə birlikdə həmin regionların qarşıya qoyulmuş cari və uzunmüddətli inkişaf məqsədlərinə çatmağına kömək edir.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq, hər bir regionun regional durumu nəzərə alınaraq dövlət müdaxiləsi tətbiq ediləcəkdir. Məhz buna görə də, kompleks regional sosial-iqtisadi tərəqqiyə nail olmaq məqsədilə regional layihələndirmə həyata keçirmək lazımdır.

Bu zaman bir sıra məsələlərin həlli nəzərdə tutulur:

- əhaliyə sosial-xidmət göstərilməsində servisin yaxşılaşdırılması;
- yeni təsərrüfatçılıq formalarının yaradılmasını genişləndirmək, o cümlədən, istehsalın artırılması məqsədilə onlara dövlət müdaxiləsinin azaldılması;
- istehsalat və qeyri-istehsalat sahələri arasındakı inkişaf nisbətinin proporsionallığının təmin edilməsi;
- müxtəlif təkanverici vasitələrdən istifadə etməklə regionlardakı istehsalat firmalarının səmərəli şəkildə fəalliyətinin təmin edilməsi. Burada stimullaşdırıcı vasitələrə əlavə olaraq faizsiz kreditlər, dotasiyalar, vergi güzəştlərini də nəzərə almaq olar;
- investisiya cəlb edilməsi, o cümlədən, yerli və xarici iş adamlarının regionlara cəlb edilməsi sayəsində təbii resurslardan, əsas istehsal fondlarından, əmək və maliyyə ehtiyatlarından səmərəli şəkildə istifadə edilməsinin təmin edilməsi.

Qeyd edilmiş bu vəzifələr regional sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının kompleks planlaşdırılmasının elmi cəhətdən əsaslandırılmış məzmununu özündə əks etdirir.

İnsanlara layiqli həyat şəraiti və inkişafını təmin etmək üçün sosial dövlətin mühüm rolu vardır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, təkcə dövlət insanların həyat və

yaşayış səviyyəsinə görə yox, həmçinin vətəndaş da təmin edilmiş azadlıq və şəxsi mülkiyyət münasibətlərində maddi təminatına görə cavabdehdir.

Dövlətin və vətəndaşların qarşılıqlı sosial məsuliyyəti ümumdövlət maraqlarının müxtəlif əhali qrupu və təbəqələrinin şəxsi maraqları ilə harmonik şəkildə uzlaşmasını nəzərdə tutan sosial iqtisadiyyatın formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bunun nəticəsində sosial-iqtisadi sferanın taleyi həll olur, təsərrüfat münasibətlərinin tənzimlənməsi mexanizmi yaranır və həyata keçir – investisiya, sosial proqramların maliyyələşdirilməsi, kreditlər, vergi qoyma, o cümlədən, əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına, həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsinə hədəflənmiş sosial-iqtisadi bazar iqtisadiyyatının müvəffəqiyyətli şəkildə təmin olunması. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin rifah vəziyyəti və onun iqtisadi münasibətlərdə aktiv şəkildə iştirakı iqtisadiyyatın inkişafının mühüm təkanı və əsas göstəricisidir.

Sosial iqtisadiyyatın fəaliyyət və formalaşması aşağıdakı sxem-1.1-də öz əksini tapmışdır.

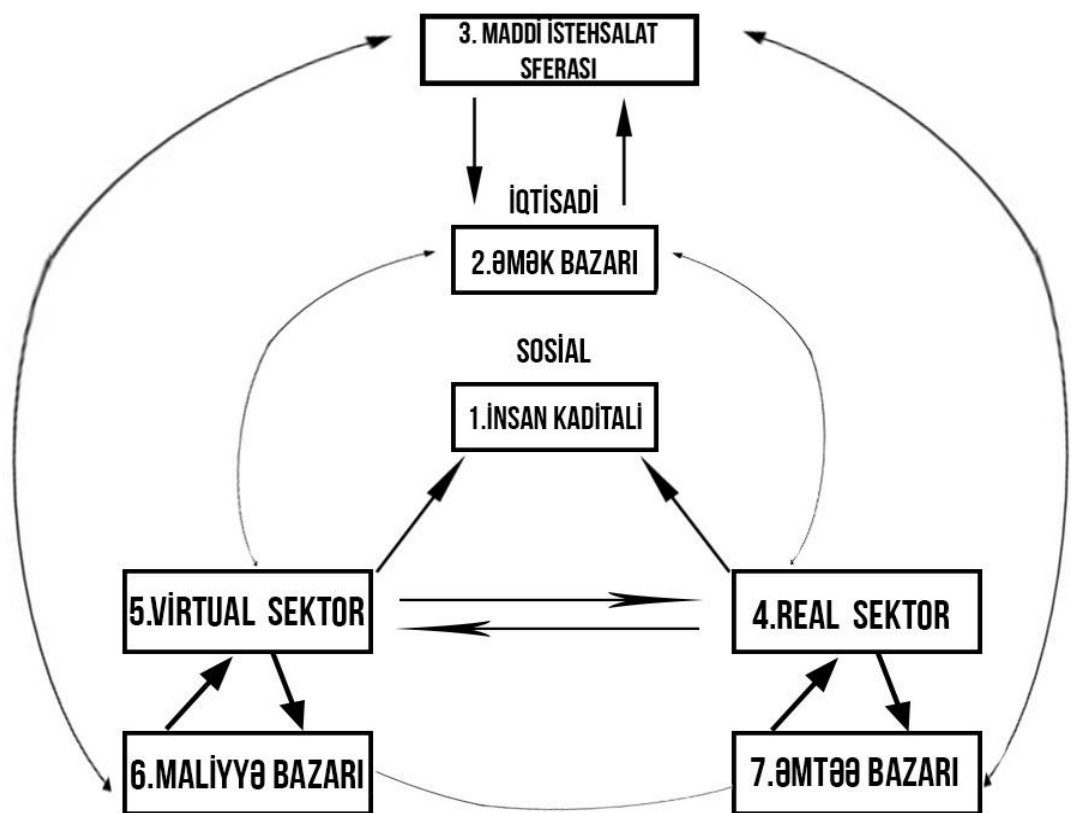
Bu sxemin mərkəzində duran insan kapitalı məhsul və xidmətlərin istehsalında, intellektual istehsalatda aparıcı yer tutması ilə əlaqədar olaraq əmək potensialının iqtisadi cəhətdən qiymətləndirilməsinin zəruriliyini açıq-aydın göstərir.

Sosialyönümlü iqtisadiyyatın təşəkkül tapma və fəaliyyət prinsipləri aşağıdakılardır:

İlkin olaraq - sosialyönümlü iqtisadi siyasət və iqtisadyönümlü sosial siyasətin vəhdəti. Sosialyönümlü iqtisadi siyasətin əsas mahiyyəti odur ki, iqtisadi inkişaf taktika və strategiyası seçilərkən işsiz və işlə təmin olunmağa ehtiyacı olan əhalinin yeni iş yerlərinin açılması ilə onların işlə təmin edilməsi üçün onlara maksimum dərəcədə yararlı olacaq qərarların qəbuluna üstünlük verilir, o cümlədən, sərfəli qiymətlər ilə insanların istehlak mallarına olan tələbinin keyfiyyətli məhsullarla təmin edilməsini nəzərdə tutur.

Bu cəhətdən iqtisadi siyasətin sosialyönlü xarakteri təkcə onun sosial xidmətlərinin istehlakçı insan və işçi insana istiqamətlənməsi deyil, həmçinin ən az xərclərlə əhalinin müvafiq tələbatının tam şəkildə ödənilməsi də vacibdir. Sosial siyasətin insanların əmək fəaliyyətləri ilə birbaşa əlaqəsi olan və işin görülməsi üçün onlara zəruri olan motivasiyanın verilməsini nəzərdə tutan hissəsini xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Bu əsasda vətəndaşların sosial tələbatlarını qarşılamaq üçün xərclərin bölüşdürülməsi prinsipi nəzərdə tutan sosial əmək siyasəti formalaşır.

Sxem-1.1

İkinci prinsip kimi sosialyönlü iqtisadiyyatın elementlərinin səviyyələrə bölünməsi və integrasiyasıdır. Mikrosəviyyəli sosial iqtisadiyyatın əsas elementi kimi müəssisənin məhsul və xidmətlər istehsalı həyata keçirən həmçinin ev təsərrüfatını müvafiq məhsul və xidmətlərlə təmin edən müəssisələrlə qarşılıqlı fəaliyyətidir. Burada həmçinin kiçik firmalar hansı ki fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğuldur, onlar həm əmtəə

istehsalçısı, həm də kommersant (tacir) rolunu oynayır. Bu zaman hər hansısa bir müəssisə eyni anda firma kimi də çıxış edə bilər. Bu isə iqtisadi artımın əldə edilməsində ən səmərəli yollardan biri kimi çıxış edir. Belə ki, onlar arasında iki və çoxtərəfli qarşılıqlı mənfəət əsasında bağlanmış müqavilələr iqtisadi artımın əldə edilməsində mühüm rol oynayır.

Bu prinsipə əsaslanaraq iri təsərrüfat vahidləri olan banklar, maliyyə və sənaye qrupları, korporasiyalar və bu kimi digər strukturlar, bazar segmentlərinin fəaliyyəti və inkişafı üçün vacib olan iqtisadi inteqrasiyanın tərkib hissəsi olan bu iştirakçılar arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr əmələ gəlir. Ev təsərrüfatlarına isə istehsalat və sosial sferaların firma və müəssisələri tərəfindən onlara xidmət olunur. Firma, müəssisələr və ev təsərrüfatları arasındakı əlaqələr hakimiyyətin mərkəzi, yerli və bələdiyyə, regionlar icraedici və qanunverici orqanlarının bu münasibətlərin subyektləri çərçivəsində mezo və makro səviyyədə iqtisadi şərtlərin yaradılmasını şərtləndirir. Bu səviyyələrdəki müxtəlif fəaliyyət növlərinin prioritetliyinin təhlili nəticəsində yaşayış minimumunun, bank faiz dərəcələrinin, vergi qoyma normaları, inflyasiyanın, işsizlik və məşğulluğun həmçinin digər iqtisadi parametrlərin tənzimlənməsi həyata keçirilir.

Üçüncü prinsip isə sosial iqtisadi artım faktorlarının və mənbələrinin təhlili və ondan istifadədir. Onun mənbələrinə maddi, əmtəə, təbii və insan resurlarının o cümlədən artışı imkanları hesab olunur. Bunların sayəsində sosial-iqtisadi artım faktorları müəyyənləşdirilir. Bu faktorlara təşkilətmə, stimullaşdırma və texnologiya aid edilir. Təşkilətmə dedikdə, sosial-iqtisadi artımın təmin edilməsinə istiqamətlənmiş fəaliyyət nəzərə tutulur. Stimullaşdırma sahibkarlar, son istehlakçılar, bütün əmtəə istehsalçıları, həmçinin dövlət büdcəsinin artırılmasına yönəldilmiş əlverişli iqtisadi şəraitin yaradılması üçün zəruri olan şərtlərin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Texnologiya isə əmək predmetinin lazımlı məhsula çevrilməsi məzmununu, metod və vasitələrini və ardıcılığını əks etdirir.

Sonuncu prinsip isə sosial və iqtisadi artımın əsas şərti kimi kapitalın, əməyin və siyasət subyektləri arasındakı sosial əməkdaşlığın formalaşdırılması və inkişafı.

Bu artımın təmin edilməsi üçün vacib olan maddi və zehni məhsulların yaradılmasında iştirak edən əmək potensialı ilə birlikdə, həmçinin digər zəruri şərti isə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün müəssisələrin maliyyə təminatı ilə təmin edilməsidir.

Sosial-iqtisadi yüksəlişin tənzimlənməsi prosesi - əmək ödənişinin gəlir qaynaqlarının artırılması hesabına səviyyəsinin artırılması, məhsul və xidmətlər istehsalının artırılmasına təkan vermək üçün vergi dərəcələrinin azadılması, məşğulluğun təmin edilməsi və işsizliyin aradan qaldırılması üçün xərclərin azaldılması və gəlirlərin yüksəldilməsinin təmin edilməsi, yeni və rəqabətqabiliyyətli texnologiya və məhsulların yaradılmasının stimullaşdırılması məqsədilə bankın dərəcələrinin azaldılmasına istiqamətlənir.

Ölkədə həyata keçirilən sosial siyasətin əsas hədəflərindən biri ölkə vətəndaşlarının, həmçinin bölgələrdə yaşayan əhəlinin həyat şəraiti və səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasıdır. Burada həyata keçirilən tədbirlərdə əsas istiqamət kimi sosial cəhətdən həssas qrupların sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, aztəminatlı əhəlinin sosial müavinətlərinin yüksəldilməsi, regionlarda olan və ümumilikdə ölkə səviyyəsində yoxsulluğun aradan qaldırılmasına yönəldilmişdir.

Müasir dövr üçün regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi zamanı rasionallığın yüksəldilməsi məqsədilə bir neçə prinsip mövcuddur:

- nəticəlilik prinsipi - görülmək işlərin prosesə deyil işin nəticəsinə istiqamətlənməsi;
- innovasiya yönümlülük – həyata keçirilən tədbirlərdə yeni metodlardan istifadə edilməsi;
- məqsədyönlülük - əldə ediləcək nəticədən asılı olaraq mövud vəziyyətdən çıxmaq, regional təsərrüfat sisteminin inkişaf etdirilməsi;

- bərabərhüquqluluq – regionlarda yerləşən subyektlərin bərabər hüququnun olması;
- uyğunluq – qarşıya qoyulmuş hədəf və məqsədlərə uyğun olaraq idarəetmə strukturunun seçilməsi və s.

Regional sosial-iqtisadi inkişafın uzunömürlürlüyünü təmin etmək baxımından innovasiyayönümlülük daha aktualdır, buna səbəb innovasiya proseslərinin iqtisadi münasibətlərdə transformasyon xarakterli olmasıdır. Belə ki, innovasiyalar iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsi rolunu oynayır və bu proseslər inkişaf istiqamətinin, inkişaf tempi və mexanizmasının dəyişiminə səbəbiyyət verir. Buna görə də iqtisadi inkişafda bir çox meyllər hiss olunur. Meydana gəlmiş meyllərə misal kimi innovasyon məhsul və xidmətlərin geniş şəkildə tətbiq olunması və buna tələbin çox olması, yüksək texnologiyalı sahələrin digər fəaliyyət sahələrini üstələməsi ilə yeni fəaliyyət sahələrinin meydana gəlməsi, elmi araşdırmalara və edilən tədqiqatlara qoyulan investisiyaların artması və s. göstərmək olar.

Digər bir səbəb kimi isə regional siyasətin gücləndirilməsi vasitəsilə iqtisadiyyatın davamlı və dinamik inkişafına nail olunmasına ehtiyac vardır. Burada bir neçə prioritet sahə mövcuddur. İlkin olaraq, regionların sosial-iqtisadi inkişafının təkmilləşdirilməsinə nail olmaqla iqtisadi artımın təmin edilməsinə, ölkənin iqtisadi potensialından istifadənin optimallaşdırılması sayəsində ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə ehtiyac vardır. Bu məqsədlə regionlar arasındakı fərqlərin aradan qaldırılması üçün aparılan bərabərləşdirmə siyasəti, sahibkarlıq fəaliyyətinə dəstək və kömək edilməsi nəticəsində işgüzarlığın artırılması, insan kapitalının inkişaf etdirilməsi üçün təhsil, səhiyyə təminatının səmərəliliyinin yüksəldilməsi əsas prioritetlərdəndir. Bu sahələrdə həyata keçirilən siyasətlər isə uğurla reallaşdırılır. Növbəti olaraq, iqtisadi böhranlar zamanı regionların onlara qarşı dayanıqlılığın təmin edilməsidir. Regionların, ümumilikdə isə ölkənin ixracdan asılılığının azaldılması, iqtisadiyyatın xammalyönümlü inkişaf etdirilməsinin vacibliyindən irəli gələrək ölkədə emal və xidmət sənayesinin,

tikinti və nəqliyyat sahələrinin inkişaf etdirilməsi vacibdir. Burada əsas səbəb isə təkcə qiymətlərin kəskin olaraq dəyişməsi deyil, eləcə də tələbin də azalmasının baş verməsi ola bilər. Bundan başqa, böhran zamanı regional inkişafın dövlət tərəfindən idarəedilməsinin rəasional artımı baş verir. Bu zaman dövlətin regionlardakı məşğulluq orqanlarının iş dairəsinin genişləndirilməsi, sosial təminatın miqdarının artırılması, həm istehsalçı, həm də istehlakçıların maraqlarının qorunması üçün iqtisadiyyatın enerji səmərəliliyinin yüksəldilməsi, bank sistemi və fond bazarlarının fəaliyyətinin nizama salınması ilə regionların ehtiyacı olan kredit resurslarını əldə etməsi və digər tədbirlər böhran zamanı dövlətin rolunu və müdaxiləsini artırır. Son olaraq isə regionların innovasiya yönümlü yüksəlişidir. Burada regional inkişafın sahə strukturunun dəyişərək elmtutumlu istehsal sahələrinin inkişafına şərait yaradılmasıdır. Burada innovasiya sahibkarlığının inkişafı, xarici təcrübədən istifadə etməklə regionlarda innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılması, istifadə olunan texniki və texnoloji bazanın yenilənməsi, regionlarda innovasiya mərkəzlərinin, fondlarının, elm və dövlətin birgə iştirakı ilə biznes-inkubatorların, dövlətlə birgə partnyorluq münasibətlərinin qurulmasını tələb edir.

1.2. Bazar münasibətləri şəraitində Azərbaycanda məşğulluq və işsizliyin tənzimlənməsində əmək bazarının formalaşmasının rolu

Hər bir ölkənin regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsində fərqlərin olması müşahidə edilir. Bunun nəticəsi olaraq isə regional əmək bazarı formalaşır.

Əmək bazarı - bazar münasibətlərinin ən mürəkkəb tərkib hissəsidir, belə ki, o, digər bazarlardan fərqli olaraq insan amili ilə daha çox bağlıdır. Əmək bazarı digər bazarlardan daha çox sosial-iqtisadi prosesləri əks etdirməsilə fərqlənir. Əmək bazarının tədqiqinə olan ehtiyac insanların əmək münasibətləri sahəsində sosial, iqtisadi, siyasi, mədəni, psixoloji davranış xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi zərurəti ilə əlaqədardır. Əmək bazarının formalaşmasına və fəaliyyətinə təsir edən amillərin müxtəlifliyi ayrı-ayrı ölkələrin əmək bazarları arasında əhəmiyyətli fərqlərin yaranmasını və bu kateqoriyanın çoxluğunu şərtləndirir. [11, səh8]

Bu bazarın xüsusiyyəti burada mal və xidmət yerinə işçi qüvvəsinin alınıb-satılmasıdır. Bu bazar iş qüvvəsi ilə onu tələb edən şəxs arasındakı əlaqələri ehtiva edir. Əmək bazarının formalaşmasının qaynağı əhalidir. Onların müəyyən bir hissəsi əmək resursu olaraq nəzərə alınır. Əmək resurslarını iş qabiliyyətinə malik bütün insanlar təşkil edir. Əmək resurslarından verimli istifadə edilməsi insanların yaşayışının yaxşılaşdırılması, ishtehsalın artırılması və ümumi olaraq ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi üçün vacibdir. Bu məsələyə iki aspektdən yanaşmaq olar. Birincisi, səmərəli istifadə ilə iş qabiliyyətli bütün insanların işlə təmin edilə bilməsi və iqtisadi tələbi qarşılaya biləcək ixtisaslı kadrların işlə təmin edilməsi.

Regionlarda inkişafın əsas amili regionun sahib olduğu resurslar və buradakı təbii-iqlim şəraitidir. Bu obyektiv amillər region əhalisinin həmin regiondakı yaşayış şərtlərini müəyyənləşdirir və regional ixtisaslaşmanın istiqamətini təyin edir. Həmçinin, deyilməlidir ki, resurslar bütün ölkələr üzrə qeyri-bərabər səviyyədə bölünmüşdür və ölkələrin hər birində mövcud olan iqlim şəraitində daxili müxtəlifliklər mövcuddur.

Bu amillərin təsiri ilə əhalinin region ərazisi üzrə yerləşməsi və regional infrastruktur formalaşmasına şərait yaradır. Təbii-iqlim şəraitinin əlverişli olması həmin ərazidə əhalinin daha sıx bir şəkildə məskunlaşmasına səbəb olur. Əks halda əhalinin sayı azlıq təşkil edir. Əhalinin sıxlıq təşkil etdiyi ərazilərdə regionlardakı istehlak bazarları yüksək tutumluluğu ilə səciyyələnir bu isə nəqliyyat xərclərinin aşağı düşməsinə şərait yaradır. İqtisadi artım əsasən regional mərkəzlərdə - ölkə paytaxtı və böyük şəhərlərdə baş verir. Buna səbəb kimi elmi-tədqiqat mərkəzlərinin, ali təhsil müəssisələrinin, yüksək inkişaf etmiş infraturukturun, o cümlədən inkişaf etmiş bazarın və yüksək alıcılıq qabiliyyətinə malik əhalinin olması göstərilir. İnfrastruktur inkişaf etmiş region iqtisadi inkişafa nail olur. İnfrastrukturun ləng inkişaf etdiyi və ya ümumiyyətlə inkişaf etmədiyi regionlar əhali və sərmayəçilər üçün cəlb edici olmur. Bu səbəblə əhali paytaxta ya da iqtisadi inkişafa malik iri şəhərlərə miqrasiya edir bununla da həmin ərazilərdə əhali sıxlığı yaranır.

Deməli, regionlardakı iqtisadi inkişafın səviyyəsi təbii resurslardan, iqlim şəraitindən, regional infrastrukturdan və əhalinin ərazi üzrə yerləşməsindən asılıdır. Regionun malik olduğu resurslar və iqlim şəraiti regionun əmək bölgüsündəki mövqeyini, hansı sahə üzrə ixtisaslaşa biləcəyini və s. müəyyən edir. O cümlədən, regional iqtisadi inkişaf üçün region əhalisinin biznes fəallığının və daxilində investisiya resurslarının olması böyük əhəmiyyət daşıyır.

Regionların inkişafına urbanizasiya səviyyəsi də təsir göstərir. Urbanizasiya səviyyəsinin yüksək olduğu regionlarda məşğulluğun səviyyəsi iri şəhərlərdə olan səviyyəyə yaxın olur, sosial və məişət infrastrukturu isə yaxşı inkişaf etmiş olur. Bunun əksinə olaraq, kənd yerlərində bu infrastruktur kifayət qədər inkişaf etməmişdir. Əmək çevrəsinin məhdud olması isə əhali üçün mühüm problemdir. Bu ərazilərdə sosial-məişət obyektlərinin, sənaye müəssisələrinin yaradılması yerli əhalinin işlə təminatına, iri şəhərlərə köçməsinin qarşısının alınmasına və həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına zəmin yaradır.

Beynəlxalq İqtisadi əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının araşdırmalarında göstərilir ki, bazar iqtisadiyyatını seçmiş ölkələrdə həyata keçirilən regional siyasətin əsas obyektii bu regionlarda olan iqtisadi bərabərsizliklərin aradan qaldırılmasıdır. Burada iqtisadi bərabərsizlik kimi regionlardakı həyat şəraiti, məşğulluq və işsizliyin səviyyəsi, iqtisadi artım sürəti, sahibkarlığın inkişaf tempi və s. aiddir. Məhz Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən qəbul edilmiş regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramı bütün bu bərabərsizliklərin yox olmasına yönəldilmişdir.

Dövlətin əmək bazarında iki əsas rolunu göstərmək olar: birincisi, bazarın bütün iştirakçılarının əlaqələrini tənzimləyir və əmək qanunvericiliyinə riayət olunmasına əminlik verir, ikinci olaraq işəgötürən şəxs qismində çıxış edir.

İEO-də məşğulluğun dövlət bölməsi tərəfindən təmin edilməsinin neqativ və pozitiv tərəfləri mövcuddur. Belə ki, müsbət tərəf kimi dövlət sahəsində olan məşğulluğun artması əmək münasibətləri və əmək bazarının daha çox nəzarətdə saxlanılmasına, tənzimlənməsinə və qarantiyalı olmasına səbəb olur. Həmçinin qeyri-dövlət sektoru ilə mütamadi olaraq davam edən rəqabət şəraiti əmək bazarına müsbət təsir göstərir. Burada əməyin ödənilmə dərəcəsi qeyri-dövlət sektoruna nisbətən daha çox olur. Neqativ cəhət isə ondan ibarətdir ki, əməyin ödənilməsinə zəmanətlərin verilməsi ixtisas səviyyəsinə mənfi təsir edir. Yüksək gəlir əldə edilməsi isə son nəticədə inflyasiyaya təsir göstərir.

Ölkəmizdə isə dövlət sektorunun digər sahələrə nisbətən üstün olması onunla bağlıdır ki, sağlamlığın pozulmasına və məzuniyyətə görə ödənişlər edilir. Digər dövlət bölmələrində isə elm, səhiyyə, təhsil və s. ödənişlərin səviyyəsi aşağıdır. Deməli, dövlət bölməsinin müxtəlif sahələrinin əmək haqqları bir-birindən fərqlənir. Lakin, qeyri-dövlət sektorunda ödənişlərin miqdarı dövlət sektoruna nisbətən daha çoxdur.

Özəl sektorda çalışan mizdlu əhali dövlət sektoruna nəzərən daha çox maaş alsalar da, burada bir neçə neqativ hallar da müşahidə olunur. Məsəl üçün, keçici olaraq əmək qabiliyyətini itirdiyi halda buna görə müavinət almaya bilər, iş müqaviləsində əks

olunmayan ya da onun səlahiyyəti daxilində olmayan müəyyən işləri görməli ola bilər , iş saatından əlavə və ödəniş edilmədən işlər yerinə yetirməli ola bilər və s.

Məlumdur ki, makroiqtisadi səviyyədə işçi qüvvəsinə olan tələb ölkənin BƏB-də tutduğu yerdən və beynəlxalq ticarət əlaqələrinin təşəkkül tapma səviyyəsindən asılıdır. Bu bölgünün məğzini müxtəlif istehsal sahələrinə çəkilən xərclərin müxtəlif ölkələrdə fərqli olmasındadır. Digərlərində daha az və ya daha çox xərc tələb edir. Bunun üçün də inkişaf üçün əsas diqqət az xərc tələb edən sahələrə istiqamətlənməyi tələb edir. Ölkəmizdə isə bunun üçün qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə şərait yaradılmalıdır. Məlum olduğu kimi, əvvəllər ölkəmizin rəqabət qabiliyyətinə malik ixrac edəcəyi tək məhsul neft idi. İqtisadiyyatın bir məhsul ixracından asılılığı onun inkişafına əngəllər törədə bilər. Yəni, xarici bazarda həmin məhsul qiymətinin aşağı düşməsi daxili bazarda bir çox mənfi nəticələrə səbəb olur. Həmçinin, sərmayənin çox hissəsinin bu sahəyə istiqamətləndirilməsi digər sahələrin inkişafına və onların işçi qüvvəsi ilə təmin edilməsinə neqativ təsir göstərmişdir. Bu sahədə işçi qüvvəsinə tələbat çoxaldıqca yeni-yeni iş yerləri yaranırdı. Buna qarşılıq olaraq isə, emal sənayesində işçi sayında azalma müşahidə olunurdu.

Bundan əlavə, xidmət sahəsində çalışan işçi qüvvəsinin artımı müşahidə edilirdi. Bunun səbəbi kimi, neft sektoruna qoyulmuş yüksək məbləğdə kapitallar digər sahələrə də pul qoyuluşuna təşviq edir. Nəticə olaraq isə, işçi qüvvəsi sayı tək neft sektorunda deyil, xidmət sahələrində kifayət qədər artmışdır.

Yeni iş yerlərinin yaradılmasında sahibkarlığın müxtəlif formalarının inkişafının rolu əvəzsizdir. Sahibkarlığın formalaşması ölkənin iqtisadi inkişafının, məşğulluğun təmin olunmasının və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin mühüm şərtlərindən biridir. Məşğulluq probleminin həllində sahibkarlıq fəaliyyətinin real strateji resursa çevrilməsi üçün onun inkişafına dövlət dəstəyi zəruridir. [11, səh72]

Regionların sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasının təmin edilməsi regional maraqların həyata keçirilməsi əsasında reallaşır. Lakin sosial-iqtisadi inkişafa

nail olunması üçün ilkin olaraq bu sahədə konstitutsion hüquq və azadlıqların reallaşmasına imkan yaradılmalıdır. Bu ilkin prioritet dövlətin və yerli hakimiyyət orqanlarının köməyi nəticəsində əhalinin bu işə cəlb edilməsinə, təkrar istehsal münasibətlərinin inkişafına şərait yaranır. Regional maraqların təkrar istehsal xarakterli olması təbii bir prosesdir. Bunun nəticəsində regionların inkişafı üçün lazım olan resurslar, iqtisadi münasibətlər daimi olaraq təkrar istehsal prosesindədir. Bu maraqlara regionların sosial, demoqrafik, ekoloji, resurs potensialının təkrar istehsalı aiddir. Bu proses daim davam edir və əgər onda bir pozulma olarsa regional inkişaf zəifləyə bilər.

Regional maraqlara bunları aid etmək olar:

- əhalinin rifah halının və yaşayışının yaxşılaşdırılması;
- inkişafa nail olunmasında iqtisadi alətlərdən istifadə edilməsi;
- siyasi, ictimai sabitliyə nail olmaq;
- intellektual, əmək resurslarından səmərəli istifadəyə nail olmaq;
- təbii resurslardan, regionların iqtisadi potensialından maksimum səmərəli şəkildə istifadə etmək;

- regionlararası iqtisadi bərabərsizliyin azalmasına nail olunmasıdır.

Regional siyasətin həyata keçirilməsində əsas istiqamətlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- ölkədə sosial-iqtisadi və məqsədli proqramların davamlı halda tətbiq edilməsi;
- dövlət və bələdiyyələr (yerli özünüidarəetmə orqanları) arasında səlahiyyətlərin düzgün şəkildə bölünməsi (münasibətlərin hüquqi cəhətdən formalaşdırılması);
- dövlət və yerli idarəetmədə fəaliyyətin metodiki və normativ təminatı;
- regionlardakı sosial-iqtisadi, siyasi dəyişikliklərin inzibati ərazi cəhətdən əks etdirilməsi məqsədilə dövri dəyişikliklərin aparılması.

Bazar münasibətləri formalaşmış ölkədə iqtisadiyyatın daha da inkişaf etdirilməsi üçün XİZ-ların yaradılmasına ehtiyac vardı. Çünki xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və verimli şəkildə işləməsi təkcə makroiqtisadi problemlərin deyil eləcə də, regionlarda olan təbii və əmək resurslarından, maliyyə qaynaqlarından daha səmərəli istifadəyə kömək edə bilərdi. Bu məqsədlə ölkə Prezidentinin Fərmanı ilə “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” qanun qəbul edildi.

Xüsusi iqtisadi zona — sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün xüsusi hüquqi rejimin tətbiq edildiyi Azərbaycan Respublikası ərazisinin məhdud hissəsi(12)-dir deyə tərif verilmişdir.

Qanunun qəbulundan sonra Azərbaycanda müxtəlif şəkillərdə xüsusi iqtisadi zonalar yaradılmağa başlandı. Bunlara misal olaraq, Azərbaycanın müxtəlif regionlarında yaradılan sənaye və ya texnologiyalar parklarını misal göstərmək olar.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasına hədəflər müxtəlif ola bilər. Ancaq bu fərqliliyə baxmayaraq onların ümumi məqsədləri də vardır ki, bunlara sosial, iqtisadi, elmi-texniki məqsədləri aid etmək olar.

Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasının sosial məqsədlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- yeni iş yerlərinin yaradılması və əhəlinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi;
- inkişafdan geri qalmış iqtisadi regionların kompleks şəkildə inkişafına nail olunması;
- ixtisaslı kadrların yetişdirilməsinə şərait yaradılması;
- milli bazarı rəqabətədavamlı və keyfiyyətə üstün mallarla təhciz edilməsi.

Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasının elmi-texniki məqsədlərinə aşağıdakılar aiddir:

- yeni və səmərəli idarəçilik formalarının tətbiq edilməsi;
- ən son yerli və xarici texnika və texnologiyalardan istifadə edilməsi;

- istehsal sahələrinin texniki bazasının gücləndirilməsi, yeni layihələrin hazırlanıb həyata keçirilməsi;
- istehsal qüvvələrinin rasionallığının artırılması;
- mühəndis-texniki mərkəzləri tərəfindən edilən araşdırma və təcrübələrdən istehsalatda geniş şəkildə tətbiq edilməsi.

Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasının iqtisadi məqsədlərinə isə aşağıdakıları aid etmək olar:

- ölkədə ixrac məhsullarının artırılması üçün beynəlxalq əmək bölgüsünün faydalarından yararlanmaq;
- rəqabətədavamlı istehsalın inkişaf etdirilməsi üçün yerli və xarici sərmayələrin cəlb edilməsi;
- dövlət büdcəsinə xarici valyuta axınının artırılması.

Xüsusi iqtisadi zonalar ixracın artmasına, xarici investisiyaların ölkəyə axınına bu isə öz növbəsində ölkənin və regionların sosial-iqtisadi cəhətdən inkişafının stimullaşdırılmasına kömək edir.

Lakin digər tərəfdən bu zonalar formalaşdırılarkən regionların inkişafı üçün həmin regionun üstün olduğu sahələr dəqiq araşdırılmalıdır və bu səhədə dövlətin dəstəyi zəruridir. Müxtəlif regionlarda eyni cür istehsal sahələri yaradılır ki, bu isə nəticədə həmin istehsal sahələrinin uğursuzluğu ilə nəticələnir. Burda əsas səbəb kimi həmin regionun malik olduğu təbii və iqtisadi resursları, həmçinin istehsal ənənələrini nəzərə alınaraq bu sahəyə aid layihələr tərtib edilməlidir. Misal üçün deyə bilərik ki, pambıq istehsalı ilə fərqlənən bir regionda kartof istehsalı ilə məşğul olunması bu regionun nəinki iqtisadi cəhətdən inkişaf etdirə əksinə onu daha da zəiflədə bilər. Buna görə də regionlarda bu kimi sahələrin yaradılması zamanı bu məsələləri xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Cədvəl 1.1-də müxtəlif iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə çalışan əhali sayı göstərilmişdir. 2005-ci illə müqayisə etdikdə 2016-cı ildə ümumi iqtisadiyyat üzrə

çalışanlar 697.6 min nəfər və ya 17,2% artmışdır. Kənd və meşə təsərrüfatı, balıqçılıq sahəsində çalışanlar 2005-ci ildə 1573,6 min nəfər təşkil edirdisə, 2016-cı ildə 156 min nəfər və ya 10% artaraq 1729,6 min nəfər olmuşdur. Mədənçixarma sənayesində isə vəziyyət əksinə dəyişmişdir. 2005-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə bu sahədə çalışanlar 10% azalaraq 42,3 mindən 38,1 minə düşmüşdür. Emal sənayesində bu göstərici 22,1% artaraq 198,4 mindən 242,2 minə qədər yüksəlmişdir. Elektrik enerjisi və qaz istehsalı sahəsində işlə təmin olunanların sayı 2,2% azalaraq 27,9 min nəfərdən 27,3 min nəfərə düşmüşdür. Su təchizatı və tullantıların emalı və təmizlənməsi sahəsində 28% artım olmuş, çalışanların sayı isə 23,9 min nəfərdən 30,6 min nəfərə yüksəlmişdir. Tikinti sahəsində 62% artım olmuş və çalışanların sayı 211,9 min nəfərdən 343,8 min nəfərə yüksəlmişdir. Nəqliyyat vasitələrinin təmiri və ticarət sahəsində 10,2% artım, ictimai iaşə sahəsində 72, 5% artım, informasiya və rabitə sahəsində 89,5% artım, maliyyə və sığorta sahəsində 49,7% artım, daşınmaz əmlakla bağlı fəaliyyətdə 7,2% artım, elmi fəaliyyət sahələrində 57,6% artım, sosial təminat sahələrində çalışanlarda 11,2% artım, təhsil sahəsində 8,6%, vətəndaşlara səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi sahəsində 1,7% azalma, istirahət və incəsənət sahəsində 47,7% artım, digər sahələrdə fəaliyyət göstərənlər isə 70% artmışdır.

Cədvəldən də görünür ki, müqayisə etdiyimiz hər iki ildə də iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə ən çox işçi sayı kənd təsərrüfatı və ticarət sahəsindədir. Buna əsas səbəb bu sahələr üzrə çalışanlar fərdi olaraq fəaliyyət göstərir, heç bir əlavə işçi qüvvəsinə ehtiyac qalmadan bütün işləri özləri gerçəkləşdirirlər. Bunun üçün də 2016-cı ildə iqtisadi kənd təsərrüfatında çalışanlar bütün ümumi iqtisadiyyat üzrə çalışanların 36,3%-ni, ticarət sahəsində çalışanlar isə 14,7%-ni təşkil etmişdir ki, bu digər sahələrə nəzərən ən yüksək iki göstəricidir.

Cədvəl-1.1

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə çalışan əhəlinin bölgüsü

min nəfər

İqtisadi fəaliyyət növləri	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
İqtisadiyyat üzrə – cəmi	4062.3	4329.1	4445.3	4521.2	4602.9	4671.6	4759.9
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	1573.6	1655.0	1673.8	1677.4	1691.7	1698.4	1729.6
Mədənçıxarma sənayesi	42.3	41.5	41.8	42.3	41.5	39.1	38.1
Emal sənayesi	198.4	208.9	215.6	224.1	227.1	229.8	242.2
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	27.9	30.6	31.2	32.3	29.8	27.1	27.3
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	23.9	25.2	24.7	25.7	25.8	25.4	30.6
Tikinti	211.9	287.5	321.8	325.5	334.1	336.4	343.8
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	634.8	626.7	646.8	664.0	681.9	693.7	699.6
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	174.6	179.1	182.7	183.8	185.1	197.1	198.4
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iasə	25.1	46.9	48.9	49.2	55.7	61.5	68.4
İnformasiya və rabitə	32.3	55.8	58.7	58.1	59.2	60.3	61.2
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	18.1	24.4	26.9	30.6	32.8	33.0	27.1
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	82.1	69.6	74.8	79.4	85.6	89.7	88.0
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	43.4	45.6	54.6	56.3	58.5	59.6	68.4
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	38.7	46.5	49.2	52.4	53.7	55.2	57.1
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	256.6	279.1	281.7	282.3	285.2	287.3	285.4
Təhsil	345.1	349.8	349.0	366.2	367.3	373.5	374.8
Əhəliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	188.8	170.3	165.4	171.8	176.5	180.8	185.6
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	52.4	59.6	61.1	61.8	67.8	69.6	77.4
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	92.3	127.0	136.6	138.0	143.6	154.1	156.9

Mənbə: DSK-nin rəsmi göstəriciləri

Cədvəl-1.2

İqtisadi fəal əhali

	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
İqtisadi fəal əhalinin sayı – cəmi, min nəfər ¹⁾	4380.1	4587.4	4688.4	4757.8	4840.7	4915.3	5012.7
kişilər	2268.8	2329.7	2395.3	2436.0	2475.7	2510.8	2573.2
qadınlar	2111.3	2257.7	2293.1	2321.8	2365.0	2404.5	2439.5
İqtisadi fəal əhalinin ümumi sayından məşğul olanlar – cəmi, min nəfər	4062.3	4329.1	4445.3	4521.2	4602.9	4671.6	4759.9
kişilər	2104.7	2227.4	2291.8	2337.5	2376.1	2408.2	2465.7
qadınlar	1957.6	2101.7	2153.5	2183.7	2226.8	2263.4	2294.2
İşsizlər ²⁾ - cəmi, min nəfər	317.8	258.3	243.1	236.6	237.8	243.7	252.8
kişilər	164.1	102.3	103.5	98.5	99.6	102.6	107.5
qadınlar	153.7	156.0	139.6	138.1	138.2	141.1	145.3
onlardan:							
məşğulluq xidmətləri orqanlarında işsiz statusu alan şəxslər – cəmi, nəfər	56343	38966	36791	36206	28690	28877	32972
kişilər	27265	21979	21298	21188	17383	17728	20418
qadınlar	29078	16987	15493	15018	11307	11149	12554
onlardan:							
işsizliyə görə müavinət alanlar - cəmi, nəfər	2087	87	934	636	1613	1543	1857
kişilər	1316	70	611	437	1122	1087	1238
qadınlar	771	17	323	199	491	456	619

Mənbə: DSK-nin rəsmi göstəriciləri

Cədvəl -1.2-də iqtisadi fəal əhalinin ümumi sayı göstərilir. Burada kişilər və qadınlar arasında müqayisə apardıqda fəal əhali arasında kişilərin üstünlük təşkil etdiyi görülür. 2005-ci ildə iqtisadi fəal əhalinin 51,8%-ni kişilər təşkil edirdisə 2016-cı ildə bu faiz cüzi olaraq aşağı düşmüş və iqtisadi fəal əhalinin 51,3%-ni kişilər 48,6%-ni qadınlar təşkil etmişdir. İqtisadi fəal əhalinin cəmi sayında 2005-ci ildə kişilər 51,8%, qadınlar 48,2%-ni təşkil edirdisə 2016-cı ildə məşğul əhalinin say artımı səbəbi ilə bu faiz eyni qalmışdır. 2005-ci ildə işsizlik faizində kişilər üstünlük təşkil etmişdir. Belə ki, işsizlərin 51,6%-ni kişilər 48,4%-ni qadınlar təşkil etmiş, 2016-cı ildə isə bu nisbət dəyişmişdir. 2016-cı ildə işsizlərin 42,5%-ni kişilər 57,5%-ni qadınlar təşkil etmişdir. 2005-ci ildə məşğulluq idarələrində işsiz statusu alanlar arasında qadınlar üstünlük təşkil etmişdir. Qadınlarda bu faiz 51,6%, kişilərdə isə 48,4% olmuşdur. 2016-cı ildə isə bu nisbət böyük bir fərqlə dəyişmişdir. Belə ki məşğulluq idarələrində işsiz statusu alanların 61,9%-i kişilər, 38,1%-i qadınlar olmuşdur. Bu işsizlərdən işlə təmin edilməməsinə görə

müavinət alanların faizi 2005-ci ildə 63%-ni kişilər ,37%-ni qadınlar təşkil etmişdir. 2016-cı ildə bu nisbət dəyişməmiş, müavinət alan işsiz kişilərin faizi 66,6%-ə qədər artmış, qadınlarda isə 33,4%-ə düşmüşdür.

İşsiz əhali arasında qadınların çəkisinin az olmasının səbəbini onla izah etmək olar ki, onlar məşğulluq orqanlarına daha az müraciət edir və ya iş tapmaqda digər vasitələrdən istifadə edirlər.

II Fəsil – Respublikamızın regionlarında məşğulluq və işsizliyin mövcud vəziyyətinin təhlili

2.1. Regionlarda məşğulluq və işsizliyin səviyyəsinin müasir vəziyyəti

Əhali məşğulluğunun təmin edilməsi istər inkişaf yolunu keçmiş, istərsə də inkişaf yolunda olan ölkələrdə bir sıra amillərdən asılıdır. Bunlara misal kimi ölkə iqtisadiyyatındakı struktur dəyişiklikləri, sosial-iqtisadi siyasətin tipini, məhsuldar qüvvələrin inkişaf dərəcəsini misal göstərmək olar.

Məşğulluğun səviyyəsi həmçinin ölkədə olan iş qüvvəsinə olan tələbin göstəricisidir. Bu tələbatın səviyyəsi isə ölkədə formalaşmış bazar münasibətlərinin, bu sahədə həyata keçirilən iqtisadi islahatların inkişaf səviyyəsini gözlər önünə sərir. İqtisadi islahatlar isə son nəticədə iqtisadiyyatda həyata keçirilmiş struktur dəyişikliklərini, iqtisadi mühitin yaradılıb inkişaf etdirilməsini bu isə öz növbəsində iqtisadi fəal əhəlinin məşğulluğuna əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir.

Bildiyimiz kimi, insanların rifah halının yaxşılaşdırılması, əhali gəlirlərinin artırılması iqtisadi tərəqqinin əsas şərtlərindən biridir. Buna isə səmərəli məşğulluq ilə nail olmaq olar. Səmərəli məşğulluq işə tələbatla iş təklifi arasındakı tarazlığı göstərir bu isə son nəticədə sosial-iqtisadi tərəqqi üçün münbit zəmin hazırlayır. Məşğulluğun aşağı səviyyədə olması kəskin sosial-iqtisadi problemlərə səbəb olur. Burada yaranan destruktiv nəticələrin aradan qaldırılması üçün bazara qismən də olsa dövlət tənzimlənməsinin tətbiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Burada dövlətin rolu qanunvericiliklə iqtisadi subyektlər arasındakı münasibətləri tənzimləmək, əhəlinin təhsil və peşə hazırlığını təşkil etmək, sahibkarlıqla məşğul olanlara və sahibkarlıqla məşğul olmaq istəyənlər üçün güzəştlər və.s tətbiq etməkdən ibarətdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, işsizliyin aşağı salınmasına yönəldilmiş tədbirlər həmçinin sosial sabitliyin təmin edilməsində mühüm rol oynayır.

Məşğulluğun səviyyəsi təkcə ölkədə yaradılan təsərrüfat formalarının müxtəlifliyi və onların fəaliyyətindən asılı deyil. Burada həmçinin yeni ixtisaslı kadrların

hazırlanması, onların öz ixtisaslarına uyğun iş yerləri ilə təmin edilməsi mühüm məsələlərdəndir. Bazar münasibətləri şəraitində bu sistem insanların sosial müdafiəsinə, müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarında işçilərin zamanla ixtisasının artmasına zəmin yaradır. Bu isə müasir dövrün obyektiv tələbi kimi özünü göstərir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində işsizliyin normal səviyyəsi xarakterik cəhətlərdən biridir. İşsizliyə səbəb bir neçə faktor ola bilər. Bunlardan biri isə iqtisadi böhranlardır. Bazar iqtisadiyyatında iqtisadi böhranlar müxtəlif səbəblərdən baş verə bilər. Son nəticədə isə bu işsizliyin yaranmasına gətirib çıxaran ən mühüm faktorlardan biridir. Bu böhranların nəticəsi olacaq iqtisadi subyektlərin öz fəaliyyətini dayandırması və ya tam gücləri ilə işləməmələri səbəbindən aşağı səviyyədə məhsul istehsal etmək və xidmətlər göstərmək adi hala çevrilir. Bu isə əhali gəlirlərinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Bunun nəticəsi olaraq isə əhalinin əksər hissəsi yalnız dövlət tərəfindən ödənilən müavinətlərdən asılı olaraq yaşayır .

Bazar iqtisadiyyatında müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlərin işlə təmin edilməsində yaranan problemlər, işçilərin ixtisar olunması işsizliyin daha da artmasına gətirib çıxarır. Bu is cəmiyyətə sosial-iqtisadi cəhətdən mənfi təsirsiz ötürür. Bu cür destruktiv nəticələrin aradan qaldırılması, effektiv şəkildə neytrallaşdırılması üçün dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi kimi məşğulluq siyasətindən istifadə edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İstər indiki istərsə də gələcək dövr üçün məşğulluq siyasətinin ən mühüm tərkib hissəsi əmək ehtiyatlarından səmərəli şəkildə istifadəyə nail olmaqdır. Dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmək üçün ən mühüm iqtisadi alətlərindən olan məşğulluq siyasəti son nəticədə bazarın özünü tənzimləməsinə təzyiq vasitəsi kimi sayılır. Əksinə dövlətin yardımı ilə iqtisadiyyatın daha da dirçəlməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məşğulluq iqtisadi fəal əhalinin qanunvericiliyə zidd olmayan və onlara gəlir(mənfəət) gətirə bilən hər hansısa fəaliyyətidir. Bu fəaliyyət cəmiyyətin ictimai və sosial-iqtisadi həyatında baş verən mühüm və çoxcəhətli təzahürləri özündə əks etdirir.

Əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi bütün dövrlərdə aktual olmuşdur və bu hələ də davam etməkdədir. Burada diqqətə alınmalı olan əsas məsələ cəmiyyətdəki sosial təbəqələr arasındakı sosial ziddiyyətin qarşısını almaq, əhali gəlirlərinin ədalətli şəkildə bölünməsinə nail olmaqdan ibarətdir.

İnkişaf etmiş ölkələrin də təcrübəsi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdə dövlətin məşğulluq siyasəti geniş sosial-iqtisadi proqramlarla həyata keçirilir. Burada istər dövlət büdcəsi, istərsə də qeydi-dövlət fondlarının büdcəsi hesabına iqtisadiyyatın bir çox sahələrində məqsədli maliyyələşmə proqramları həyata keçirilir. Bu proqramlar isə iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarının dirçəlməsinə, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, iqtisadiyyata sərmayə qoyuluşlarının artırılmasına istiqamətlənir.

İnvestisiya qoyuluşları nəticəsində milli bazarda əmtəə çeşidi müxtəlifliyinin çoxalmasına səbəb olan tədbirlər həyata keçirilir ki, bu da yeni iş yerlərinin istifadəyə verilməsi, əhalinin məşğulluğunun artırılması deməkdir. Bu baxımdan işsizliyin azaldılması məqsədilə həyata keçirilən məşğulluq siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri məqsədli investisiya qoyuluşlarını artırmaqdır.

Araşdırmalar göstərir ki, işsizliyin azaldılması məqsədilə respublikamızda həyata keçirilən məşğulluq siyasəti öz bəhrəsini verir. Bu məqsədlə qəbul edilmiş dövlət proqramları da xüsusi olaraq regionlarda işsizliyin səviyyəsinin azaldılmasında böyük rolu olmuşdur. Həmçinin 2004-cü ildən başlayaraq ardıcıl olaraq qəbul edilən dövlət proqramları regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətlənməsində xüsusi rolu olmuşdur. Bunun nəticəsi olaraq regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılması, əhalinin yaşayışının daha da yaxşılaşmasına şərait yaranır.

Araşdırmalar nəticəsində məlum olur ki, əvvəllər regionların sosial-iqtisadi tərəqqisinə lazımınca nəzər yetirilmədiyi üçün regionların inkişafı bir-birindən kəskin fərqlənir. Regionların bəziləri inkişaf edərkən digərlərinin bu inkişafdan kənar qalması ümumilikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına öz mənfi təsirini göstərir. Bu o deməkdir

ki, ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar bütün regionları əhatə etməli, regional inkişaf dövlət səviyyəsində həyata keçirilməlidir.

Bu nöqteyi-nəzərdən, ölkə başçısı tərəfindən bir sıra qanunlar qəbul edilmiş, sərəncamlar imzalanmışdır. Bunlara misal olaraq, “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial- iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarının”, “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası” ”(2006 – 2015-ci illər) və bunun icrası ilə əlaqədar olaraq ölkə Prezidentinin sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət “Proqramı(2007 – 2010-cu illər) təsdiq edilmiş, bunlar isə öz növbəsində sosial-iqtisadi tərəqqidə mühüm rol oynamaqda davam edir.

Bunlarla bərabər bütün iqtisadi rayonlar və həmin iqtisadi rayonlarının tərkibindəki şəhər və rayonların iqtisadi aspektdən inkişaf etməsi üçün 17 belə sərəncam imzalanmışdır.

Regionların inkişafın yeni mərhələyə yüksəlməsində bu qanunların mühüm rolu olmuşdur. Bu proqramların qəbulunda əsas məqsəd regionlardakı əmək ehtiyatlarından, mövcud iqtisadi və təbii resurslardan səmərəli şəkildə istifadə etmək, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun daha da inkişafına nail olmaq, aqrar sahədə həyata keçirilən islahatları daha da təkmilləşdirmək, işsizliyi və yoxsulluğu azaltmaq, əhalini məşğulluğunu səmərəli şəkildə artırmaq, yeni iş yerləri yaratmaq olmuşdur. Əmək ehtiyatlarının məşğulluğunun təmin olunması və onun optimal strukturunun formalaşması əsas makroiqtisadi problemlərdən biridir. Məşğulluq bir tərəfdən demoqrafik amillərdən, digər tərəfdən isə makroiqtisadi amillərdən asılı olan göstəricidir.[11, səh211] Çalışmaq istəyənlərin məşğulluq orqanlarına cəlb edilməsi bir tərəfdən sosial mənafeləri qarşılasa da digər tərəfdən iqtisadi verimliliklə təzad təşkil edir və sonda bu verimlilik məşğulluğun aşağı düşməsi ilə sonlanır. Bundan başqa əvvəlcə də qeyd edildiyi kimi, işsizliyin artması həm ölkə səviyyəsində həm də fərdi olaraq iqtisadi zərərlərə səbəb olur.

Əmək bazarı digər bazarlara görə müxtəliflik təşkil edir. Belə ki, digər bazarlar variativ olmaqla yanaşı balanslı tarazlığa meyl göstərilir. Əmək bazarında isə bu tarazlı hal müvəqqətidir. Belə ki, bu tarazlıq işçi qüvvəsinin təklifinin çoxalması ilə pozulur. Bu zaman ,təklif tələbdən çox olduğu üçün işçilərin iş yerində saxlanılması üçün motiv olmur, səbəbi isə onların asan bir şəkildə başqa bir işçi ilə əvəz edilə biləcək olmasıdır. Əks halda, yəni tələb təklifdən çox olduqda işçilər avantaj əldə edirlər. Onlar əmək haqqı səviyyəsinə təsir göstərə və ya iş şərtlərinin dəyişilməsi üçün söz haqqı sahibi olurlar.

Əmək bazarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi prosesini üç əsas tədbirlər bloklarına bölmək olar: dövlətin makroiqtisadi siyasəti, məşğulluq siyasəti və işsizlikdən müdafiə siyasəti. [11, səh243]

İlkin olaraq dövlətin makroiqtisadi siyasətinə iqtisadi tərəqqinin və iqtisadiyyatda tarazlığın təmin edilməsi aiddir. Bunun üçün əmək bazarında pozitiv effekt yarada biləcək layihələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bu iqtisadi tərəqqi əldə etməyə istiqamətlənmiş investisiya, antiböhran və s. siyasətlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

İnvestisiya siyasəti gerçəkləşdirilən zaman dövlət inkişafı ölkə üçün vacib olan sahələrə pul yatırımları etməsi üçün sərmayəçiləri cəlb etmək məqsədilə dolayı təsir metodları tətbiq edə bilər. Antiböhran siyasəti zamanı krizislərin qabaqcadan qabağının alınmasına və ya onların təsirinin azaldılmasına, həmçinin baş verən böhrandan xilas olmaq üçün layihələrin reallaşdırılmasına istiqamətlənir.

İkinci istiqamət məşğulluğun tənzimlənməsi proseslərini əhatə edir. Bu proses əmək qabiliyyətinə malik insanların məşğulluğa cəlb edilməsi, əmək məhsuldarlığının artırılması, işçi qüvvəsinin tələbi ilə təklifinin uzlaşdırılmasına səy göstərilməsini əhatə edir.

Məşğulluq həm iqtisadi, həm də sosial kateqoriya olduğu üçün məşğulluğun tənzimlənməsi zamanı hər iki sahədə məqsədlərin ən yaxşı şəkildə reallaşdırılması

mühümdür. Yəni ki, burada tələb olunan istehsal prosesinin və əhalinin inkişafı üçün görülən tədbirlərin uyğunlaşdırılmasıdır. Dövlət isə iqtisadi tərəqqi və əmək qabiliyyətinə malik şəxslərin maksimum dərəcədə işlə təmin edilməsinə nail olmalıdır.

Məşğulluğu tənzimləmək üçün digər bir istiqamət iş qüvvəsi tələbi ilə təklifinin uzlaşdırılmasıdır. Bunun üçün işləyən əhalinin ixtisasartırma kurslarından və texniki-peşə hazırlığı keçməsi, öz ixtisasını daha da artırması vacib şərtidir.

Əmək bazarında tələb və təklifin uzlaşdırılması sahəsində dövlət bir neçə vasitə ilə bu işə təsir edə bilər:

- sosial-ictimai layihələrin təşkil edilməsi;
- sosial cəhətdən həssas qrupların işləməsi üçün yeni iş müəssisələrinin açılması;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin və fərdi biznesin inkişafına dəstək olmaq və stimullaşdırmaq.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramları (2004 – 2008-ci, 2009 – 2013-cü və 2014 – 2018-ci illər)”-nın uğurlu şəkildə tətbiq edilməsi nəticəsində ölkədə makroiqtisadi göstəricilərdə yüksəliş olmuş, sosial-iqtisadi inkişaf üçün nəzərdə tutulan işlərin uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində iqtisadi firavanlıq xeyli yüksəlmişdir.

Ölkəmizdə hal-hazırda həlli vacib sayılan problemlərdən biri də regionların sosial-iqtisadi cəhətdən inkişafının daha da artırılması, regionlar arasında mövcud olan və özünü kəskin şəkildə biruzə verən fərqlərin aradan qaldırılması və regionlarda səmərəli məşğulluğa nail olunmasıdır. Təcrübələrə əsasən deyə bilərik ki, regionların sosial-iqtisadi cəhətdən inkişafı hər bir ölkənin bu yöndə olan tərəqqisinin mühüm bir göstəricisidir. Bu nöqteyi-nəzərdən, regionların sosial-iqtisadi cəhətdən inkişafı dövlətin iqtisadi prioritetləri arasında mühüm yer tutur.

Mütəqillik qazandıqdan sonra ölkəmizin bazar iqtisadiyyatı yolunu seçməsilə ənənəvi təsərrüfat əlaqələrinin dağılması, dövlət tənzimlənməsinin lazımınca yerinə

yetirilməməsi, investisiyaların əsasən neft sektoruna yatırılması ən əsası isə qıt maliyyə qaynaqlarının əsasən Bakı və onun ətraf ərazilərinə yönəldilməsi nəticəsində bu ərazilər inkişaf edərkən digər regionlar bu inkişafdan kənarda qalmışdı. Əldə edilən məlumatlara əsasən ölkə ərazisində istehsal olunan ÜDM-nin və milli gəlirin 80%-ə yaxını, dövlət büdcəsinə ödənilmiş məbləğlərin 85% –ə qədərini, KOS subyektlərinin isə 70%-indən çoxu Bakı və Sumqayıt regionlarının payına düşmüşdür.

Sosial-iqtisadi cəhətdən bu regionun digərlərindən daha çox inkişaf etməsi, ictimai-iaşə, sənaye obyektləri, infrastrukturların bu sahədə daha çox yerləşməsi digər regionlardan əhalinin bura axınına səbəb olur. İşsizliyin yüksək səviyyəsinə görə əhalinin miqrasiyası hələ də davam edir. Təkcə ölkədaxili deyil xaricə də miqrasiya baş verir. Bu isə təbii olaraq rayonlarda əmək resurslarının azalmasına, regionun potensialından səmərəli şəkildə istifadə olunmasına əngəl törədir. Bütün bunlar regionlararası inkişaf arasında kəskin uçurumlar yaradır. Bu isə ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatına öz mənfi təsirini göstərir .

Həmçinin aqrar sənayesinin inkişaf edə biləcəyi regionlara lazımi qayğının göstərilməməsi yəni onun inkişafı üçün regionlarda texnikaların, müəssisələrin, infrastrukturun yoxluğu regionların bu cəhətdən inkişafına əngəl törədirdi. Məhz buna görə də sözü gedən proqramın qəbulu bu məsələni bir daha gözlər önünə sərir və regionların həmçinin ölkənin kompleks sosial-iqtisadi inkişafı üçün regionların malik olduğu potensialdan maksimum səmərəli istifadəni nəzərdə tutur.

Regionların sosial-iqtisadi cəhətdən inkişafını stimullaşdırmaq üçün qəbul edilmiş bu dövlət proqramlarında iqtisadi rayonların istehsal etdiyi ÜDM və buraya edilən sərmayə qoyuluşları kəskin sürətdə fərqlənilirlər. Bu nöqteyi-nəzərdən Abşeron iqtisadi rayonu xüsusilə fərqlənir. Belə ki, bu rayonun ÜDM-də və investisiya qoyuluşlarındakı payı digərlərinə nisbətən daha çoxdur. Bunun nəticəsi olaraq isə, digər iqtisadi rayonlar inkişafdan geri qalır, öz təbii və əmək resurslarından səmərəli şəkildə istifadə olunmur.

Bu proqramların qəbulu isə məhz bu kimi problemlərin həllini hədəfləyib. Proqramda qeyd olunur ki:

“Ölkənin bütün regionlarını sosial-iqtisadi baxımdan yüksək səviyyədə inkişaf etdirmək, əhalinin güzəranını daha da yaxşılaşdırmaq üçün regionlarda mövcud potensialdan istifadənin səmərəsini artırmaq, yeni iş yerlərinin açılmasını, sənayenin ayrı-ayrı sahələrinin, aqrar sektorun inkişafını, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalının genişləndirilməsini təmin etmək və digər tədbirləri həyata keçirmək lazımdır” (23).

Ölkəmizin regionları arasında olan kəskin inkişaf fərqlərinin aradan götürülməsi və bu inkişafın bərabərləşdirilməsində güclü infrastrukturun qurulması, maliyyə axınının potensial sahələrə yönəldilməsi, yeni müəssisə və istehsal obyektlərinin yaradılması bu işdə böyük kömək ola bilər.

Ölkədə olan mövcud iqtisadi potensialdan maksimum istifadə olunması regionların inkişafından bilavasitə asılıdır. Bu o deməkdir ki, inkişaf müəyyən bir ərazi ilə məhdudlaşır. Belə olan halda iqtisadi resurslar belə ərazilərin yəni inkişaf etmiş iqtisadi regionların payına düşür. Bu isə onsuz da mövcud olan iqtisadi inkişaf arasında fərqi daha da yüksəldir. Bu fərq yaşayış səviyyəsində, işsizlik və məşğulluğun miqyasında özünü daha çox biruzə verir. İnkişaf fərqlərinin aradan qaldırılmasında ən zəruri həllərdən biri kimi regionların maliyyə imkanlarını artırmaq üçün tədbirlər sisteminin görülməsini misal göstərmək olar.

Məşğulluğu insan həyatının mövcud olması üçün zəruri olan sosial-iqtisadi bir kateqoriya kimi dəyərləndirmək olar. Məşğulluq şəxslərin əməyindən faydalanmaq, onların reallaşmış əmək fəaliyyəti həmçinin insanın müəyyən bir korporativ münasibətdə olması deməkdir. Bu nöqteyi-nəzər məşğulluğu sosial-iqtisadi bir proses kimi qiymətləndirmək olar. Həmçinin məşğulluğa işsizliyin əksi onun inkarı kimi də baxmaq olar. Bütün bunları nəzərə alaraq, səmərəli məşğulluğa nail olunması dövlət, özəl sektor və yerli özünü idarə etmə orqanlarının ən əsas vəzifələrindən və regionların sosial-iqtisadi inkişafının ən mühüm həllərindən biridir.

İstehsalda və cəmiyyətdə gedən proseslərdə hərtərəfli inkişaf etmiş insanların iştirak payı daha böyükdür. Sözü gedən insanlar sosial cəhətdən daha azad və ədalət prinsiplərinə daha tələbkar olurlar və onlar demokratiya tələb edirlər. Bu insanlarda müxtəlif fəaliyyət növlərinə tələbat yaranır bunun nəticəsində isə onlar özləri də inkişaf edirlər.

Belə olan halda isə əmək fəallığı və insanların rifah halı, yaşayış səviyyəsinin təkmilləşməsinə zəmin yaranmış olur. Səmərəli əmək məşğulluğu isə insanların öz üzərində işləyib inkişaf etməyə, peşə bacarıqlarını artırmağa, daha da inkişaf edib rəqabət mühitində öz əmək qabiliyyətlərini nümayiş etdirməyə təkan verir.

İEO-də yüksək əmək haqqı insanın öz ixtisasını nə dərəcədə bilməsi ilə sıx bağlıdır. Yəni ki, insan nə qədər öz ixtisasına hakimdirsə, bir o qədər də yüksək əmək haqqı almağa təminat verilir.

Cədvəl 2.1 –də illər üzrə məşğul əhali sayının və çəkisinin dəyişilməsi göstərilmişdir. Cədvəl 2010–2016-cı illəri əhatələyən dövrü əhatə edir. Buna əsasən demək olar ki, 6 il ərzində məşğul əhali sayı 10% artmışdır. İqtisadi rayonlar arasında müqayisə aparsaq, ən yüksək artımın Dağlıq Şirvanda olduğunu görmək olar. Burada artım 15,2% olmuşdur. Həmçinin bəzi iqtisadi rayonlarda da məşğul əhali sayı ölkə üzrə olan artım faizindən çox olmuşdur.

Cədvəl-2.1

İqtisadi rayonlar üzrə məşğulların sayı (min nəfərlə)

Şəhər və iqtisadi rayonlar	2010	2013	2016	Artım(faizlə)
Respubika üzrə, (toplamda)	4329,1	4521,2	4759,9	110,0
Bakı şəhəri	1055,0	1090,2	1140,5	108,1
Naxçıvan	211,7	224,6	233,5	110,3
Abşeron	256,5	264,6	277,4	108,2
Dağlıq Şirvan	129,0	139,0	148,6	115,2
Gəncə-Qazax	576,5	600,1	630,9	109,4

Kəlbəcər-Laçın	107,2	113,2	120,4	112,3
Şəki-Zaqatala	276,0	291,2	306,8	111,2
Yuxarı Qarabağ	260,6	272,3	288,7	110,8
Lənkəran	381,0	399,1	423,9	111,3
Aran	847,1	887,0	936,7	110,6
Quba-Xaçmaz	228,5	239,9	252,5	110,5

Mənbə: DSK-nın rəsmi göstəriciləri

Şəki-Zaqatalada – 11,2% ,Kəlbəcər – Laçında – 12,3%, Yuxarı Qarabağda – 10,8%, Lənkəranda – 11, 3%, Aranda – 10,6% artım olmuşdur.

Bəzi iqtisadi rayonlardakı artım faizi ümumi ölkə üzrə olan göstəriciyə yaxın olmuşdur. Bu iqtisadi rayonlar Naxçıvan və Quba-Xaçmazdır. Burada artım faizi isə müvafiq olaraq - 10,3% və 10,5% olmuşdur. Başqa iqtisadi rayonlarda artım faizi ölkə üzrə orta göstəricidən bir qədər aşağı olmuşdur. Bunlar Bakı, Abşeron və Gəncə-Qazax iqtisadi rayonlarıdır. Faizlər isə 8,1%, 8,2% və 9,4% olmuşdur. Bu regionların artım faizinin digərlərinə nisbətən az olmasının səbəbi bu regionların 2010-cu ildə məşğulluq səviyyəsinin yuxarı olmasıdır. İqtisadi regionlar üzrə məşğul əhalinin paylanma sayı göstərir ki, ən yüksək nəticə Bakıdadır. 2010 – cu ildə 24,4%, 2016 – cı ildə isə 24,0% olmuşdur. Bakı şəhərindən əlavə Gəncə - Qazax və Aran rayonlarında da məşğul əhalinin sayı çoxdur. 2016 – cı ildə bu göstərici 13,3% və 19,7% olmuşdur. Qalan iqtisadi rayonlarda isə nəticə 10%-dən aşağı olmuşdur. 10%-lik göstərici arasında ən yüksək nəticə Lənkəranda – 8,9%, ən aşağı isə Kəlbəcər – Laçında – 2,5% - dir.

Demək olar ki, bütün iqtisadi rayonlarda məşğulların xüsusi çəkisi 2010-2016-cı illər ərzində o qədər də dəyişməmişdir.

Cədvəl-2.2-də məşğul əhalinin bir hissəsini də mizdlə işləyən şəxslər təşkil edir. 2005-ci illə müqayisədə mizdlə işləyənlərin sayı 2016-cı ildə 16,7% artmışdır. Bəzi iqtisadi rayonlarda artım ümumi respublika üzrə olan artımdan çoxdur. Bu iqtisadi rayonlar Bakı və Naxçıvandır. Onların göstəriciləri isə 27,3% və 77,3%-dir. Kəlbəcər –

Laçında isə bu say 2% azalmışdır. Abşerondakı artım faizi respublika üzrə olan faizə yaxındır, digərləri isə ondan aşağıdır. Abşeronda – 15,1% olmuşdur, digərləri isə Dağlıq Şirvan – 4,4%, Gəncə - Qazax – 2%, Şəki –Zaqatala – 4,5%, Yuxarı Qarabağ – 3,9%, Lənkəran – 3,5%, Aran – 1, 2%, Quba – Xaçmaz – 4,3% - dən ibarət olmuşdur.

2005-ci ildə mizdlə işləyən əhalinin 42,2% - i Bakının payına düşürdüsə, 2016-cı ildə bu göstərici 46% - ə qədər yüksəlmişdir. 2005-ci ildə mizdlə işləyən əhalinin mühüm bir hissəsi Gəncə - Qazax və Aranın payına düşürdü. Faizlər isə 10,8% və 16,1% idi. 2016-cı ildə bu faizlər 9,4% və 14% - ə qədər düşmüşdür. Digər rayonlar arasında mizdlə işləyənlərin ən yüksək faizi Abşeronda idi. 2005-ci ildə faiz 5,6% təşkil edirdisə, 2016 – cı ildə bu faiz 5,5% - ə qədər enmişdir. Mizdli işlə məşğul olanların ən az faizi Kəlbəcər – Laçına məxsusdur. 2005 – ci ildə 1,5% - dən, 2016 – cı ildə 1,3% - ə düşmüşdür.

Cədvəl-2.2

İqtisadi rayonlarda mizdlə çalışanların dinamikası (min nəfərlə)

Şəhər və iqtisadi rayonlar	2005	2012	2014	2016	Artım(faizlə) (2005-ci ilə müqayisədə)
Respubika üzrə , (toplamda)	1297,1	1480,7	1519,7	1514,3	116,7
Bakı şəhəri	547,6	661,3	693,4	697,0	127,3
Naxçıvan	53,8	100,9	103,5	95,4	177,3
Abşeron	72,0	75,5	82,2	82,9	115,1
Dağlıq Şirvan	27,2	28,4	28,1	28,4	104,4
Gəncə-Qazax	139,8	143,5	142,6	142,5	102,0
Kəlbəcər-Laçın	19,9	21,1	20,9	19,5	98,0
Şəki-Zaqatala	69,1	71,1	71,3	72,2	104,5
Yuxarı Qarabağ	41,4	43,7	43,8	43,0	103,9
Lənkəran	67,9	69,3	70,1	70,3	103,5
Aran	209,4	215,0	212,2	212,0	101,2
Quba-Xaçmaz	49,0	50,9	50,9	51,1	104,3

Mənbə: DSK-nin rəsmi göstəriciləri

Sonda, belə nəticəyə gəlmək olar ki, 2016 – cı il üçün bütün respublika üzrə məşğul əhali bütün əhali sayının 48,5%- ni təşkil edir. Onların içərisində muzdlu işləyənlərin faizi isə 15,4% təşkil edir. Naxçıvan üzrə məşğul olanların faizi 52%-dir ki, bu da respublika üzrə ən yüksək göstəricidir. Onlar arasında muzdlu işlə məşğul olanlar isə 21,2%-ə qədər yüksəlmişdir. Digər rayonlara nəzər salsaq, Bakıda əhalinin 50,8% - i məşğuldur, onlardan 31% - i muzdlu işdə çalışır. Abşeronda əhalinin 49,3%-i məşğul, 14,7% -i muzdlu işdə çalışandır. Digər rayonlarda isə bu faizlər Dağlıq Şirvanda – 47,6% və 9,1%, Gəncə - Qazaxda – 49,9% və 11,3%, Kəlbəcər – Laçında – 47,9% və 7,8% ,Şəki – Zaqatalada – 50,1% və 11,8% ,Yuxarı Qarabağda – 43,1% və 6,4% ,Lənkəranda – 46,2% və 7,7%, Aranda – 47,2% və 10,7%, Quba – Xaçmazda isə - 46,9% və 9,5% kimidir. Nəticələrdən aydın olur ki, ən yüksək məşğulluq nəticələri Naxçıvan və Bakıdadır. Naxçıvan ən yüksək məşğulluq faizinə, Bakı isə muzdlu çalışanların ən yüksək faizinə sahibdir.

Cədvəl-2.3

2005-2016-cı illəri əhatə edən iqtisadi rayonlar üzrə işsiz əhalinin dinamikası (nəfərlə)

Şəhər və iqtisadi rayonlar	2005	2012	2014	2016	Artım(faizlə) (2005-ci ilə nisbətən)
Respublika üzrə, (toplamda)	56343	36791	28690	32972	58,5
Bakı şəhəri	9828	12967	11448	14812	150,7
Naxçıvan	7904	-	-	-	-
Abşeron	1091	1341	1732	1457	133,6
Dağlıq Şirvan	1957	1110	760	819	41,8
Gəncə-Qazax	3636	2503	1941	2181	60,0
Kəlbəcər-Laçın	4043	1489	1321	1337	33,1
Şəki-Zaqatala	2968	1261	831	913	30,8
Yuxarı Qarabağ	7083	3898	1694	1552	22,0
Lənkəran	2360	1114	876	948	40,2

Aran	13984	9967	7195	7571	54,2
Quba-Xaçmaz	1489	1141	892	1282	86,1

Mənbə: DSK-nin rəsmi göstəriciləri

Cədvəl-2.3-də iqtisadi rayonlarda olan işsizliyin dinamikasına nəzər saldıqda, 2005-2016-cı illər ərzində ölkədə işsizliyin 41,5% azaldığını müşahidə etmək mümkündür. Ən çox azalma Yuxarı Qarabağ bölgəsindədir ki, burada işsizlik 22%-dir. Bu o deməkdir ki, 78% azalma olmuşdur. Bundan başqa, Kəlbəcər – Laçında – 66,9%, Şəki – Zaqatalada – 69,2% azalma müşahidə olunmuşdur. Digər regionlarda azalma faizləri belədir: Dağlıq Şirvanda – 58,2%, Gəncə - Qazaxda – 40%, Lənkəranda – 59,8%, Aranda – 45,8%, Quba – Xaçmazda – 13,9%. Faizlərdən görünür ki, ən az azalma Quba – Xaçmazdadır. Lakin bu regionların əksinə olaraq, Bakı və Abşeronda işsizlik yüksək dərəcədə artmışdır. Bakıda 50,7%, Abşeronda isə 33,6%. Qeyd edək ki, 2005 – ildə işsiz əhəlinin ən çox hissəsi Aranın payına düşürdü. Belə ki, bu faiz Aranda – 24,8%, Naxçıvanda – 14%, Bakıda – 17,4%, Yuxarı Qarabağda isə 12,6% idi. Digər rayonlarda işsizlərin faizi 10%-dən daha aşağı idi. Onlar arasında ən aşağı faiz Abşeronda müşahidə olunurdu – 2%. 2016 – cı ilə gəldikdə isə bu səviyyələrdə xeyli dəyişiklik oldu. Belə ki, Bakıda işsizlik səviyyəsi xeyli dərəcədə yüksələrək 45% olmuşdur. Abşeron iqtisadi rayonunda da eyni vəziyyət müşahidə edilir. Burada işsizlik faizi 2% - dən 4,4% - ə qədər yüksəlmişdir. Quba – Xaçmaz və Gəncə - Qazaxda vəziyyət eyni olsa da, Gəncə - Qazax bölgəsində bu səviyyə cüzi artmışdır. Daha dəqiq desək, 6,5%-dən 6,6%-ə artmışdır. Quba – Xaçmazda isə 2,6%-dən 3,9%-ə yüksəlmişdir. Digər iqtisadi rayonlarda proses əksinə getmiş və işsizlik faizləri azalmışdır. Dağlıq Şirvanda 3,5%-dən 2,5%-ə, Kəlbəcər Laçında 7,2%-dən 4,1%-ə, Şəki – Zaqatalada 5,3%-dən 2,8%-ə, Yuxarı Qarabağda 12,6%-dən 4,7%-ə, Lənkəranda 4,2%-dən 2,9%-ə, Aranda isə 24,8%-dən 23%-ə qədər azalma olmuşdur. Naxçıvan isə xüsusi qeyd edilməlidir. Belə ki, 2005-ci ildə burada 14% işsizlik müşahidə olunurdusa,

artıq 2012-ci ildən başlayaraq 2016-ci il də daxil olmaqla orada işsizlik qeydə alınmamışdır. Bakıda işsizliyin bu qədər yüksək səviyyəsinə səbəb isə əhəlinin iş axtararkən məşğulluq orqanlarına daha çox müraciəti, yüksək fəallığı və s. ilə izah etmək olar. Başqa iqtisadi rayonlarda isə iş axtaranlar daha çox dostlar, qohumlar vasitəsilə iş tapmağı üstün tutur.

2.2. 2009-2013 və 2014-2018 cü illər Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial- iqtisadi inkişafı üzrə dövlət proqramlarında olan göstəricilərin təhlili

Respublikada uğurlu şəkildə həyata keçirilən iqtisadi siyasət dövlətimizin iqtisadi qüvvəsini daha da artırmaqla bərabər regionların da tərəqqisinə güclü təsir göstərir.

İqtisadi artım, yeni proqramların həyata keçirilməsinə, yoxsulluğun aradan qaldırılmasına, ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınmasına və s. imkan verir. İqtisadi artım mövcud resurslardan səmərəli istifadə olunması imkanlarını artırır. İqtisadi artım cəmiyyətin qarşıya qoyduğu problemlərin həllinə yardım edir. [14, səh179] Bu sahədə həyata keçirilən istiqamətlərdən biri də regionların sosial-iqtisadi aspektdən inkişaf etdirilməsidir. Bu sahədə həyata keçirilən işlər, gerçəkləşdirilən tədbirlər davamlı xarakter daşıyır. Yəni ki, regionların sosial-iqtisadi inkişaf prosesi dövlətin prioritet məqsədi kimi müəyyən olunur və bu sahədə həyata keçirilən tədbirlər, hazırlanan layihələr mütəmadi xarakter daşıyır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üçün qəbul edilən bir çox dövlət proqramları əsasında respublikanın bütün bölgələrində bərpaolunma işləri əsasında yeni yollar çəkilir və ya təmir edilir, körpülər, yollar salınır, infrastruktur daha da inkişaf etdirilir.

Artıq uğurlu bir şəkildə həyata keçirilən regionların sosial-iqtisadi inkişafı üçün qəbul edilən dövlət proqramları ölkə iqtisadiyyatının inkişafında böyük rol oynamaqla yanaşı, insanların firavanlığının yüksəldilməsində mühüm yer tutur. Təkcə ictimai, sosial iaşə obyektlərinin deyil, eləcə də müxtəlif infrastruktura sahələrinin tikilib istifadəyə verilməsi, yenilənməsi əhalinin firavanlığının yüksəlməsində böyük rol oynayır.

Ölkəmizdə sosial rifahın daha da yaxşılaşdırılmasında, bölgələrin simasının mütərəqqi şəkildə dəyişməsində dövlət siyasətinin, proqramlarının böyük rolu vardır. Yeni istehsal müəssisələrinin istifadəyə verilməsi, sənaye obyektlərinin tikilməsi, yeni iş yerləri sayının artırılması, regionların istehsal gücündən maksimum istifadə edilməsi,

hər bir region üçün zəruri infrastruktur obyektlərinin yaradılması, investorların sərmayə qoyması üçün cəlb edilməsi məqsədilə uyğun şəraitin yaradılması, sahibkarlığa təkan verilməsinə və başqa tədbirlərin həyata keçirilməsi regionların inkişafında əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

2014-2018-ci illəri əhatələyən dövlət proqramının üçüncü hissəsinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi nəticəsində regionlarda zəruri infrastrukturun yaradılmasına, həmçinin regionlarda quruculuq səylərinin sürətlə artırılmasına şərait yaradılıb. Ümumiyyətlə, bu inkişaf mütəmadi şəkildə həyata keçirilir və əldə olunan uğurlar bunu bir daha sübut edir.

Ümumi şəkildə nəzərdən keçirildikdə, ölkəmizdə iqtisadiyyat və digər bütün sahələrdə, həmçinin, sosial sahələrə tətbiq edilən dövlət siyasəti uğurla həyata keçirilir. Məhz bu səbəbdən həyata keçirilən bütün işlər öz müsbət nəticələrini göstərməkdədir. Həyata keçirilən sosial siyasət nəticəsində firavanlıq nəzərə çarpacaq dərəcədə yüksəlmiş, yoxsulluğun miqyası daralmışdır. 2003-cü ildən bu yana 1,9 milyon təzə iş yeri fəaliyyətə başlayıb ki, bu da işsizliyin azalmasında əhəmiyyətli dərəcədə rola malikdir. Həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində işsizlik dərəcəsini 5 faizə qədər aşağı salınmasına nail olunub ki, bu da dünya iqtisadiyyatında ən yaxşı nəticələrdən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Xalqın rifah halının yaxşılaşdırılması üçün bütün resurslardan səmərəli şəkildə və maksimum istifadə edilir.

Ümumiyyətlə, son dövrlərdə uğurlu sosial layihələr reallaşdırılıb. Yeni islahatların həyata keçirilməsi ilə sosial müdafiə sistemi yenilənib. Dövlət tərəfindən sosial müdafiə üçün ayrılan büdcənin həcmi artırılıb. Bundan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, insanların sosial müdafiəsinə diqqət böyükdür. Bunun əsas səbəbi kimi isə onu göstərmək olar ki, insanların sosial rifah halının yaxşılaşdırılması dövlətin prioritet məqsədlərindən biridir.

2004-cü ildən bu yana bu istiqamətdə böyük işlər görülmüş və nəticədə çox mühüm müvəffəqiyyətlər əldə edilmişdir. İnkişaf məqsədli bu tədbirlər bütün sektorları əhatə edir. Bu islahatlar çərçivəsində regionların sosial-iqtisadi yöndən inkişaf

etdirilməsi də mühüm yer tutur. Ümumi götürdükdə isə, milli istehsala təkan verilməsi, yeni iş yerlərinin, istehsal müəssisələrinin yaradılması, səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi üçün ardıcıl tədbirlərin görülməsi, həmçinin yeni infrastruktur layihələrinin, sosial proqramların həyata keçirilməsi dayanıqlı inkişafa nail olunması üçün vacibdir. Ölkə iqtisadiyyatının da davamlı inkişafına nail olmağın əsas şərti isə regionların sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaqdır.

Azərbaycan regionlarının tarazlı inkişafının təmin edilməsi üçün mühüm tədbirlər görülüb. İndiyənə qədər respublikada regionların sosial-iqtisadi inkişafı üçün üç dövlət proqramı qəbul edilib ki, hazırda sonuncu proqramın sonuncu dövrü də uğurla reallaşdırılır.

Ümumi nəzər yetirdikdə, regionların sosial-iqtisadi inkişafı həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu sahədə aparılan yeniliklər, islahatlar son nəticədə Azərbaycanın tərəqqisinə xidmət göstərir.

Son zamanlar təkcə regionların sosial-iqtisadi inkişafı üçün qəbul edilən dövlət proqramları deyil, eləcə də həyata keçirilən yeni-yeni iqtisadi reformaların nəticəsi olaraq regionların ixrac yönümlü məhsul istehsal etməyə marağı gözlə nəzərə çarpacaq dərəcədə artıb. Dövlət tərəfindən göstərilən hərtərəfli dəstək nəticəsində yeni ki, verilən subsidiyalardan, güzəştli kreditlərdən, sahibkarlığın stimullaşdırılmasından bəhrələnən sahibkarlar səmərəli istehsalı artırmağa və beynəlxalq bazarlara rəqabətqabiliyyətli məhsullar ixrac etməyə səy göstərirlər.

Ölkəmizin malik olduğu coğrafi-iqlim şəraiti burada yüksək rəqabətə davamlı məhsul istehsal etmək şərait yaradır. Həmçinin ölkəmizin çoxsaylı ixrac bazarları ilə çevrələnməsi asanlıqla ixrac etmək üçün müsbət haldır. Bu bazarlarda ölkədə yetişdirilən meyvə-tərəvəz məhsulları yüksək qiymətləndirilir. Ölkənin əsas məqsədlərindən biri isə təkcə bu bazarlarda öz mövqeyini möhkəmləndirmək deyil, eləcə də yeni satış imkanları əldə etmək üçün yeni bazarlarda özünə yer tapmaqdır.

Həmçinin onu da qeyd etmək lazımdır ki, dövlət tərəfindən sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə bu sahədə qəbul edilən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, sahibkarların maarifləndirilməsi və sahibkarların işgüzar münasibətlərinin inkişafı məqsədilə həyata keçirilən davamlı xarakterli münasibətlər nəticəsində iqtisadiyyatda özəl sektorun payı getdikcə artır və bu hazırda 83%-dir. Bu sektorda çalışan əhali faizi isə 75% təşkil edir.

Cədvəl -2.4

İqtisadi fəal əhalinin, o cümlədən məşğul və işsiz əhalinin yaş qrupları üzrə bölgüsü

Yaş qrupları	İqtisadi fəal əhali		o cümlədən			
			məşğul əhali		işsiz əhali	
	Cəmi	onlardan qadınlar	Cəmi	onlardan qadınlar	Cəmi	onlardan qadınlar
Cəmi	5012.7	2439.5	4759.9	2294.2	252.8	145.3
15-19	101.7	45.1	86.4	37.8	15.3	7.3
20-24	502.3	236.7	438.7	201.5	63.6	35.2
25-29	741.3	357.9	694.3	329.2	47.0	28.7
30-34	719.8	346.2	689.3	325.9	30.5	20.3
35-39	609.5	287.9	586.2	274.4	23.3	13.5
40-44	584.5	289.6	563.8	279.0	20.7	10.6
45-49	607.6	305.4	587.2	293.2	20.4	12.2
50-54	609.6	307.0	590.6	295.9	19.0	11.1
55-59	365.4	175.6	354.4	169.2	11.0	6.4
60-64	132.4	68.9	130.4	68.9	2.0	-
65+	38.6	19.2	38.6	19.2	-	-

Cədvəl 2.4-ə əsasən deyə bilərik ki, 2015-ci ildə iqtisadi fəal əhali 5012,7 min nəfər təşkil etmişdir ki, onlardan da 2439,5 min nəfəri qadınların payına düşmüşdür. Bu isə ümumi göstəricinin 48,6%-nə bərabərdir. Bu əhali arasında 15-19 yaşlı şəxslər 2,03%, 20-24 yaşlı şəxslər 10,02%, 25-29 yaşlı şəxslər 14,8%, 30-34 yaşlı şəxslər 14,4%, 35-39 yaşlı şəxslər 12,2%, 40-44 yaşlı şəxslər 11,7%, 45-49 yaşlı şəxslər

12,12%, 50-54 yaşlı şəxslər 12,2%, 55-59 yaşlı şəxslər 7,3%, 60-64 yaşlı şəxslər 2,6%, 65+ yaşlı şəxslər isə cəmi 0,8%-ni təşkil edir.

Bu şəxslər arasında qadınlar arasında ümumi məşğulluq faizi 48,2%-dir. Müxtəlif yaşlar üzrə ümumi məşğulluq faizləri bölgüsü belədir: 15-19 yaşlı -1,8%, 20-24 yaşlı – 9,2%, 25-29 yaşlı – 14,6%, 30-34 yaşlı – 14,5%, 35-39 yaşlı – 12,3%, 40-44 yaşlı – 11,8%, 45-49 yaşlı – 12,3%, 50-54 yaşlı – 12,4%, 55-59 yaşlı – 7,5%, 60-64 yaşlı – 2,9%, 65+ yaşlı şəxslər isə 0,8% təşkil edir.

İqtisadi fəal əhali sırasında qadınlar üstünlük təşkil etdiyi cədvəldən də məlumdur. Belə ki ,iqtisadi fəal əhalinin işsiz qismində qadınların payı 57,5%-dir. Müxtəlif yaşlar üzrə ümumi işsizlik faizləri isə belədir: 15-19 yaşlı – 6,05%, 20-24 yaşlı -25,2%, 25-29 yaşlı – 18,6%, 30-34 yaşlı - 12,03%, 35-39 yaşlı – 9,2%, 40-44 yaşlı – 8,2%, 45-49 yaşlı – 8,1%, 50-54 yaşlı – 7,5% ,55-59 yaşlı – 4,4% , 60-64 yaşlı – 0,8% 65+ yaşlı şəxslərdə isə işsiz əhali yoxdur.

Rəsmi məlumatlara əsaslanaraq demək olar ki, proqramların icrasının üçüncü hissəsində artıq 678,5 yeni iş yerləri istifadəyə verilmişdi ki, bunlardan da 503 mini daimi olmuşdur. Bu zaman kəsiyində istifadəyə verilən iş yerlərinin 60,5%-ni dövlət sektoruna aid olmayan sahələrdə yaradılmışdır.

Daimi iş yerlərinin 9,5%-i yeni yaradılmış firmalarda, 14,5%-i cari firma və təşkilatlarda, 2,1%-i yenidən istifadəyə verilmiş müəssisələrdə, 73,9%-i fərdi sahibkarlar tərəfindən yaradılıb. Tikinti sektorunun da hiss edilən inkişafı yeni iş yerlərinin açılmasına əlverişli şərait vermişdir. Bu sahədə çalışanlar əvvəlki dövrlərə nisbətən 6,8% artaraq 107,7 min nəfər olmuşdur.

Bu dövr ərzində iqtisadiyyatın intensiv inkişafına diqqət verilmiş, xarici təcrübələrdən geniş istifadə edilmişdir. Reallaşdırılan mütəmadi layihələr səbəbilə ölkədə istehsalın yüksəlməsinə, yeni firma və təşkilatların yaradılmasına nail olunmuşdur. Bunlar isə son nəticədə produktiv məşğulluğun təmin edilməsinə, işsizliyin miqyasının aşağı düşməsinə şərait yaratmışdır.

Ölkədə inkişafın göstəricisi kimi sənaye və texnologiyalar parklarının, o cümlədən, əczaçılıq, gəmiqayırma, təkrar emal, qabaqcıl texnika və texnologiyalarının parklarının yaradılmasına müvəffəq olunub. Bir çox şəhərlərdə: Mingəçevir, Balaxanı, Sumqayıt və.s sənaye parklarının yaradılması xarici təcrübədən yararlanaraq həyata keçirilib. Bu təşkilatların sakinlərinə isə müəyyən müddət ərzində müəyyən güzəştlər verilib ki, bu sayədə 5700-dən artıq iş yerlərinin açılmasına zəmin yaradıb. Gələcək dövrlərdə isə buraya daha çox yatırımların edilməsi və yaradılan iş yerlərinin sayının daha da artırılması nəzərdə tutulur.

Ölkəmizdə regionların tarazlı şəkildə inkişafının əldə edilməsi, bunun nəticəsində paytaxt və digər regionlar arasında olan inkişaf fərqlinin aradan qaldırılması məqsədilə davamlı layihə tədbirləri davam etdirilir. Bu hədəfə çatmaqda yeni regionların sosial-iqtisadi tərəqqisinə nail olmaqda sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının rolu böyükdür. 2004-2018-ci illəri əhatə edən qəbul edilmiş dövlət proqramlarında nəzərdə tutulan layihələr bu günə kimi uğurla həyata keçirilib.

Regional inkişaf proqramlarının icrasından 2016-cı ilədək olan dövr ərzində 60 mindən çox müəssisə fəaliyyət göstərməyə başlayıb. Bu dövr ərzində regionlarda ümumi məhsul buraxılışı 3,1 dəfə, rabitə xidmətləri 6,2 dəfə, əhaliyə təqdim olunan pullu xidmətlərin həcmi 6,3 dəfə, əhali gəlirləri 6,3 dəfə, sənaye məssulları 3,2 dəfə artmışdır. Ən vacib məqamlardan biri isə ondan ibarətdir ki, proqramların uğurla həyata keçirilməsinə görə bir çox göstəricilərin artım tempi dəfələrlə çox artıb. Məsəl üçün deyə bilərik ki, regionlar tərəfindən ödənilən vergi məbləğləri 14.6 dəfə artıb və bu sayədə 8 rayon və şəhərdə xərclər yerli büdcə hesabına qarşılanır.

Proqramlar sayəsində əhali məşğulluğu sahəsində də problemlər həll olunur. Belə ki, əhalinin xüsusilə gənclərin məşğulluğu sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirilir. Bu sayədə 15-29 yaşlı gənclər arasında işsizlik səviyyəsi 11,9 faizdən 9,6 faizədək azalmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə yaşanan iqtisadi tərəqqinin əsas göstəricilərindən biri kimi əmək bazarında əldə olunan sabitlik və keyfiyyət dəyişikliyi. Respublikada qeyri-neft sektorunun inkişafı məqsədilə də həyata keçirilən islahatlar öz bəhrəsini verir. Belə ki, artıq muzdlı işləyənlərin 92 faizə yaxını bu sahədə cəmləşib.

Səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər və yürüdülmüş siyasət işsizliyin miqyasının kiçildilməsində mühüm rol oynayır. Prezident tərəfindən bu məqsədlə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015-ci illər)”-na əsasən qəbul edilmiş sosial-iqtisadi proqramlarda nəzərdə tutulan layihələrə əsaslanan işlə təmin olunma çərçivəsində bir çox tədbirlər həyata keçirilib. Respublika “Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi”-nin məşğulluq orqanları tərəfindən aparılan işlərin miqyası da kifayət qədər genişdir.

Həmçinin, respublikada 2016-cı il üzrə ümumilikdə 196539 yeni iş yeri yaradılıb ki, bunlardan 154853 daimi iş yeridir. Regionlar üzrə bu göstərici isə Naxçıvan Muxtar Respublikası üzrə yaradılan cəmi iş yerlərinin sayı 3010, onlardan daimi iş yerlərinin sayı 2941, Bakı şəhəri üzrə yaradılan cəmi iş yerlərinin sayı 49010, onlardan daimi iş yerlərinin sayı 47666, Abşeron iqtisadi rayonu üzrə yaradılan cəmi iş yerlərinin sayı 11143, onlardan daimi iş yerlərinin sayı 10970, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə yaradılan cəmi iş yerlərinin sayı 26134, onlardan daimi iş yerlərinin sayı 18642, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə yaradılan cəmi iş yerlərinin sayı 10576, onlardan daimi iş yerlərinin sayı 8831, Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə yaradılan cəmi iş yerlərinin sayı 12980, onlardan daimi iş yerlərinin sayı 9633, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə yaradılan cəmi iş yerlərinin sayı 9542, onlardan daimi iş yerlərinin sayı 8743, Aran iqtisadi rayonu üzrə yaradılan cəmi iş yerlərinin sayı 57104, onlardan daimi iş yerlərinin sayı 35224, Yuxarı-Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə cəmi iş yerlərinin sayı 6704, onlardan daimi iş yerlərinin sayı 4202, Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu üzrə yaradılan cəmi iş yerlərinin sayı 1038, onlardan daimi iş yerlərinin sayı 1038, Dağlıq Şirvan iqtisadi

rayonu üzrə yaradılan cəmi iş yerlərinin sayı 9298, onlardan daimi iş yerlərinin sayı isə 6963-dür .

2005-ci ildə fəaliyyət qabiliyyətli əhalinin sayı 4380,1 min nəfər təşkil edirdisə artıq 2016-cı ildə onların sayı 632,6 min nəfər artmış və 5012,7 min nəfər olmuşdur. Onlar arasında 252,8 min nəfərini işlə təmin olunmayan, 4759,9 min nəfərini isə çalışan əhali təşkil etmişdir.

Son dövrlərdə iqtisadiyyatda həyata keçirilən reformalar sayəsində əmək bazarında mühüm sayıla bilinəcək müsbət dəyişikliklər həyata keçirilmişdir. Belə ki, əvvəllər daha dəqiq desək, 2005-ci ildə dövlət sahəsində çalışan əhalinin xüsusi çəkisi məşğul əhalinin ümumi sayının 30,3 faizi idisə, 2016-cı ildə isə bu rəqəm 24.6 faizə qədər enmiş, həmçinin qeyri-dövlət sahəsində fəaliyyət göstərənlərin sayı isə 1.3 dəfə yüksəlmişdir.

2016-cı ildə istehsalat sahələrində iqtisadiyyatda çalışanların 50,9%-i yəni 2411,6 min nəfər işçi fəaliyyət göstərmiş, xidmət və digər sahələrdə isə ümumi işçi faizinin 49,1%-i və ya 2348,3 min nəfər fəaliyyət göstərmişdir.

Həmin ildə iqtisadiyyatda çalışan əhalinin ümumi sayının 31,8%-i rəqəmlə ifadə etsək 1514,3 min nəfəri muzzdlu işdə çalışmışdır. Bu işçilərin çalışdığı firma 2017-ci ilin əvvəllərinə olan məlumata əsasən Məşğulluq idarələrinin rəsmi olaraq işsiz statusu verdiyi əhali sayı 33 min nəfər olmuşdur. O cümlədən, son dövrlər işlə təmin olunmayanlar arasında qadınların faizinin azaldığı müşahidə edilməkdədir. Belə ki, əgər bu faiz 2005-ci ildə 51,6%-ə bərabər idisə artıq 2016-cı ildə bu faiz 38,1%-ə qədər enmişdir. Bu dövr ərzində əmək haqqı səviyyəsi də 4 dəfəyədək yüksələrək 499,9 manat olmuşdur.

2017-ci il üçün isə deyə bilərik ki, 15 min çalışan əhali ilə onların iş müqaviləsinin vaxtı uzadılmış, 8 min işsiz ilə müqavilə bağlanmaqla işlə təmin edilmişdir. Bununla da dövlətin əhalini işlə təmin etmək üçün məşğulluq sahəsində həyata keçirilən layihələr miqyasında 41 min insan işlə təmin edilmişdir.

O cümlədən, aqrar sahənin müxtəlif hissələrinin inkişafı ilə 200 mindən artıq insan bu sahədə işlə təmin edilmişdir. Ümumilikdə isə 2017-ci ildə məşğulluq idarələri tərəfindən ümumi hesabla 47 min 900 işsiz işlə təmin olunub. Əlavə olaraq deyə bilərik ki, 1160 nəfər haqqı ödənilən ictimai işlərə, 3120 nəfər daimi olmayan işlərə, 14820 nəfərə işsizlik müavinəti ödənilmişdir. 3560 nəfər isə peşə hazırlığı üçün kurslara cəlb edilib.

Qəbul olunmuş dövlət proqramlarının tətbiq olunduğu illər ərzində yüksək nəticələr əldə edilmişdir. Belə ki, ölkədə olan 35 elektrik stansiyasının 26-sı bu proqramların icra edilməsi müddətində tikilmişdir. Həmçinin, bölgələrin təbii qazla təmin edilmə səviyyəsi 51 faizdən 92 faizə qədər yüksəlmişdir.

Proqramın icra müddəti ərzində 2004-cü ildən bu yana təxminən 11 min kilometr avtomobil yolu istifadəyə verilmişdir ki, bunlara həm magistral ,həm kənd həm də şəhərlərarası yollar daxildir. Yol infrastrukturu iqtisadi inkişaf cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən bu sahəyə böyük diqqət yetirilmiş həmçinin bu sayədə çoxlu işçi qüvvəsi çalışdırılmışdır ki, bu da məşğulluğa da böyük təsir göstərmişdir və bu proses hələ də davam etdirilir. Bu müddətdə kənd təsərrüfatını stimullaşdırmaq məqsədilə moliorativ tədbirlər həyata keçirilmiş, çox sayda torpağın vəziyyəti yaxşılaşdırılmışdır.

2004-cü ildən bu yana Azərbaycanda sahibkarlara təxmini olaraq 2 milyard manata yaxın güzəştli kreditlər verilmişdir ki, bununla da həm sahibkarlara dəstək olmaq, həm də iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdırmaq mümkün olmuşdur.

III Fəsil - Respublika regionlarında məşğulluq və işsizliyin tənzimlənməsində olan problemlər və onların həlli istiqamətləri

3.1. Azərbaycan Respublikasının regionlarında məşğulluq və işsizliyin tənzimlənməsinin hüquqi əsasları və onların təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

12 noyabr 1995-ci ildə referendumla qəbul edilmiş ilk Konsitutsiyada əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi ilə əlaqədar hüquqi əsaslar mövcud olmuşdur. Həmin Konsitutsiyanın müxtəlif müddəalarında ölkə vətəndaşlarının müstəqil və azad bir şəkildə öz məşğulluq sahəsini seçə bilməsi və s. hüquqların ətraflı şəkildə əks etdirilməsi və məşğulluq və əməklə bağlı müxtəlif beynəlxalq təşkilatların normativ sənədləri əsasında 2001-ci il iyun ayında qəbul edilmiş ““Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu” və başqa bu kimi normativ hüquqi sənəd və qanunlar vətəndaşların məşğulluq təminatı sahəsində ilkin hüquqi baza rolunu oynamışdır. Bu qanunda məşğulluq – ölkə vətəndaşlarının, ölkədə daimi yaşayıb lakin vətəndaşlığı olmayanlar və əcnəbilərin ölkə qanunvericiliyinə zidd olmayan və gəlir gətirən hər hansısa fəaliyyəti kimi əks etdirilmişdir.

Əlavə etmək lazımdır ki, qəbul edilmiş "Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığa Dövlət Yardımı Proqramı ", "Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı", “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası”, "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqram"-larının və digər dövlət proqramlarının da böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Qısacası, işsiz əhalinin və iş axtaranların sosial müdafiəsi, məşğulluğun təminatı sahəsində normativ-hüquqi və qanunvericilik bazası ölkəmizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən, “Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu”-ndan, Konstitusiyadan, sosial-iqtisadi inkişaf sahələri üzrə qəbul edilmiş dövlət proqramlarından və başqa hüquqi aktlardan ibarətdir. İşsizlik, məşğulluq və əmək sahəsində hüquqi əsaslar hazırlanıb təkmilləşdirilən zaman beynəlxalq təşkilatların

konvensiyalarından, xartiyalardan və digər bu kimi sənədlərin tələb etdiyi hüquqi normalara ciddi şəkildə riayət edilmişdir.

Bununla da, Konsitutsiyada əmək hüququ müəyyən edilmiş, məşğulluğun tənzimlənməsi barədə qərarlar qəbul edilmiş, işlə təmin olunmayan əhalinin qeydiyyatına başlanılmışdır. Bunlar isə hamısı sadəcə bir başlanğıc idi.

Ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin əsas istiqamətini əmək qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, əhalinin əmək hüquqlarının qorunması, işçi qüvvəsinin sosial, maddi-mənəvi və başqa həyati tələbatlarının təmin edilməsi, məşğulluq, əmək və ölkə vətəndaşlarının sosial müdafiəsi ilə bağlı səmərəli tədbirlərin reallaşdırılması təşkil edir.

Bu məqsədlə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramının” icrası ilə yoxsulluğun azaldılması, ölkə əhalisinin sosial rifahının təkmilləşdirilməsi, məşğulluğun artırılması və ümumiyyətlə isə ölkədəki insan potensialının qorunub inkişaf etdirilməsi məqsədilə tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Proqramın birinci mərhələsini əhatə edən 2006-2010-cu il ərzində rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsinə, işsizliyin azaldılması, əmək ehtiyatlarının keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsi, sosial müdafiəyə ehtiyac duyan həssas əhali qruplarının gücləndirilmiş müdafiəsinə nail olunması, iqtisadi fəallığın yüksəldilməsi və əmək bazarının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Proqramın əsas hədəfi produktiv məşğulluğun təmin edilməsinə yönəldilmiş sosial-iqtisadi, siyasi, institusional və hüquqi mühitin yaradılmasını göstərmək olar. Burada qarşıya qoyulan bir neçə vəzifə vardır:

- ədalətli, rəqabətqabiliyyətli mühitin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi;
- yerli istehsal məhsullarının beynəlxalq bazarda rəqabətə davam gətirməsi sahəsində müvafiq işlər görmək;

- regionlararası iqtisadi əlaqələrin daha da gücləndirilməsi;
- işçi təklifi ilə onlara olan tələb arasında balanslaşdırmaya nail olunması;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin, xüsusilə KOS-ların iqtisadi həvəsləndirilməsinə nail olunması;
- işsiz əhalinin məşğulluğa cəlb edilməsinə kömək məqsədilə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- insan kapitalının inkişafı məqsədilə neftin ixracından əldə edilmiş gəlirin müəyyən hissəsinin buraya yönləndirilməsi;
- müasir tələblərə cavab verən əmək şəraitinin yaradılması;
- mövcud olan iş yerlərinin verimliliyinin yüksəldilməsi;
- regionlarda çeşidli infrastrukturaların yaradılması və inkişafının təmin edilməsi ilə əhalinin miqrasiyasının azaldılması;
- qeyri-neft sahələrinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi fikir verilməsi, xüsusən də emal müəssisələrinin və xidmət sahələrinin inkişafına nail olmaqla yeni iş yerlərinin açılması;
- müasir bazarın tələblərinin nəzərə alınması ilə rəqabətqabiliyyətli sahələr üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması;
- qadınlar arasında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi, işlə təmin edilməyən və ya iş axtaran qadınlar üçün peşə hazırlığı və ya əlavə təhsil alması üçün şərait yaradılması;
- fiziki məhdudiyyətli şəxslərin sosial həyata, həmçinin, əmək bazarında gedən iqtisadi münasibətlərə qoşulmasının təmin edilməsi və onların məşğulluğunun yüksəldilməsi.

Xarici təcrübə göstərir ki, bazar iqtisadiyyatının normal fəaliyyəti və inkişafı üçün hüquq əsasında fəaliyyət göstərilməsi və hüququn rolu danılmazdır. İqtisadi inkişafın və regionlar üzrə həyata keçirilən layihələrin uğurla reallaşdırılması üçün uyğun hüquqi

bazanın olması, normativ-hüquqi aktlar, sərəncamlar və qərarların qəbul edilməsi zəruridir.

Regional idarəetmədə normativ aktlar və qanunlar dəsti demokratik ölkələrdə 19-cu əsrin əvvəllərindən başlayaraq tətbiq edilməyə başlanılmışdır. İndi isə bütün ölkələrin regional siyasətində həm iqtisadi həm də inzibati-təşkilati münasibətləri əhatələyən qanunlar sistemi fəaliyyət göstərir. Mahiyyət etibarilə bu qanunlar sistemi regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi məqsədilə qəbul edilmiş fərmanlardan, qanunlardan və hökumətin qərar və göstərişlərindən ibarətdir.

Konstitusiyasına əsasən Azərbaycan Respublikası hüquqi bir dövlətdir. Konstitusiyasına əsasən qəbul edilmiş qanunlar, sərəncamlar, qanunvericilik aktları və imzalanmış fərmanlar Konstitusiyaya zidd olmamalı, onun müddəaları ilə uyğunluq təşkil etməlidir. Konstitusiyada iqtisadi inkişafı əlaqədar olaraq bildirilir ki, Respublikada iqtisadiyyatın inkişafında çoxmülkiyyətçiliyə əsaslanaraq xalqın rifah halının artırılması nəzərdə tutulur. O cümlədən, dövlət bazar münasibətlərinin yaradılması ilə sosialyönlü iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinə şərait yaradır, bazarda inhisarçılığa və haqsız rəqabətə qarşı çıxır və azad sahibkarlığına inkişafına şərait yaradır.

Konstitusiyada dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi və tənzimləməsinin aşağıdakı funksiyaları göstərilir:

Azərbaycan Respublikasının ali hakimiyyət və idarəetmə qurumları iqtisadi xarakterli tədbirlər həyata keçirərək və qanunların köməkliyi ilə xalq təsərrüfatında dəyişikliklərin edilməsinə kömək edir, Azərbaycan Respublikasının fiziki və hüquqi şəxsləri ilə digər dövlətlər arasındakı qarşılıqlı münasibətləri tənzim edir, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi, milli, sosial, mədəni mənafeyinə qarşı ola biləcək hər hansısa fəaliyyətin törədilməsinin qabağını alır, regionların və onların ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına kömək məqsədilə xüsusi fondlar yaradır, vətəndaşların sığorta və sosial

təminatı üçün, onların yaşayış minimumunun təmin edilməsi və digər vacib olan hüquqi təminatların həyata keçirilməsini reallaşdırır.

Azərbaycan Respublikasında iki hüquqi bloku birləşdirən qanunvericilik sistemi mövcuddur: təşkilati-hüquqi və iqtisadi-hüquqi. Bu bloklar onlara əlavələr edilməsini və tamamlanılmağı tələb edir. Bunlar arasındakı iqtisadi-hüquqi qanunlar bloku ünvanlı xarakter daşıyır. Belə ki, bu qanunlar birbaşa bazar münasibətləri iştirakçılarına ünvanlanmış və yerinə yetirilməsi məcburi sayılan qaydalar və norma və normativlər toplusunu təşkil edir. Bunlara misal kimi, “Müəssisələr haqqında”, “Torpaq haqqında”, “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu və s. qanunlarını misal göstərmək olar.

İkinci bloka daxil olan iqtisadi-hüquqi qanunlar dəsti isə funksional-ünvanlı xarakterlidir. Bu qanunlar blokuna isə əməl olunması hüquq münasibətlərinin bütün iştirakçıları üçün məcburidir. Bunlara isə misal olaraq, “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında”, “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu və s. göstərmək olar.

Həmçinin, mövcud iqtisadi və sosial vəziyyəti, ictimai inkişaf proseslərini tənzimləmək üçün müxtəlif qaydalar və normalar tipdə aktlar qəbul edilir. Bunlara isə prezidentin qərarları, əsasnamələri, saziş və fərmanları aid edilir.

Hüquq sistemində əsas müəyyən edici hissə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası hesab edilir. Konstitusiya uyğun olaraq müəyyən edilir ki, Azərbaycan Respublikası, onun fiziki və hüquqi şəxsləri, onun vətəndaşları(yaşayış yerindən asılı olaraq), təsərrüfatçı subyektlər (qeydiyyat yerindən asılı olaraq) beynəlxalq hüquqi normalar, o cümlədən əmək, cinayət və vətəndaşlıq normaları da nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikası və Naxçıvan Muxtar Respublikası Konstitusiyasına, bələdiyyə orqanlarının nizamnamələrinə əsaslanmalıdırlar.

Ümumi nəzərdən keçirildikdə, müstəqillik əldə edildikdən bu yana bazar münasibətlərinə integrasiyanı və beynəlxalq bazara integrasiyanı şərtləndirən, bu

münasibətlərin tənzim edilməsi və idarəedilməsi barədə bir çox qanun qəbul edilmiş, mövcud qanunlara isə dəyişikliklər edilmiş və daha da yaxşılaşdırılaraq iqtisadi inkişafda əsas vasitə kimi istifadə edilir.

Regionların davamlı inkişafının təmin edilməsinin hüquqi bazasının yaradılmasının ilkin addımları 2003-cü ildə prezident tərəfindən atılmağa başlandı. 2004-cü ildən başlayaraq isə regionların inkişafı haqqında məsələlərlə dövlət səviyyəsində məşğul olunmağa başlandı.

Əvvəlki fəsillərdə qeyd edildiyi kimi, Prezident tərəfindən “Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası və bu strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə proqram”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə Dövlət Proqramı” və s. bir çox mühüm qanun və qərarlar qəbul edilmişdir.

Prezident İ.Əliyevin müvafiq fərmanı ilə təsdiq edilmiş 2004-2008-ci illəri əhatə edən “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” sayəsində regionların balanslaşdırılmış sosial-iqtisadi inkişafına təkan verə biləcək kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Qəbul edilmiş bu proqram iqtisadi siyasətin əsas məqsədlərindən biri olmuşdur ki, bu proqramın nəticəsində mütəmadi və dinamik inkişafın təmin edilməsində uğurlar əldə edilmiş, makroiqtisadi sabitlik təmin olunmuşdur.

2009-cu ildə uğurla həyata keçirilən proqramın 2009-2013-cü illəri əhatələyən növbəti hissəsi təsdiqləndi. Regionların balanslı şəkildə inkişafını hədəfləyən proqram iqtisadiyyatda böyük irəliləyişlərə səbəb oldu. Qəbul edilmiş hüquqi sənədin nəticəsi əhalinin rifah halının yaxşılaşması, yoxsulluğun azaldılması, yeni iş yerlərinin yaradılması sayəsində məşğulluğun artırılması, yeni-yeni müəssisələrin yaradılması oldu.

Bütün uğurları nəzərə alaraq 2014-cü ildə proqramın üçüncü hissəsi təsdiq edildi. Burada əsas məqsədlərdən bir neçəsi diversifikasiyalı iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradılması, qeyri-neft sektorunun inkişafına şərait yaradılması, sosial servislərin daha da yaxşılaşdırılmasıdır. Proqramın reallaşdırılması nəticəsində nəzərdə tutulan hədəflər sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi, yeni müəssisə və iş obyektlərinin yaradılması və makroiqtisadi sabitliyə nail olunması ilə əhəlinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması və yoxsulluq dərəcəsinin aşağı düşməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır və oynamaqda davam edir.

3.2. Strateji yol xəritəsində və 2020 gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyasında məşğulluq və işsizliyə aid olan strateji hədəflərin iqtisadi inkişafda yeri

Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələri Azərbaycanda davamlı iqtisadi inkişaf əsasında iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyini, inklüzivliyini və sosial rifahın daha da artırılmasını təmin edəcəkdir. Qlobal çağırışlara cavab verərək investisiyaların cəlbi, azad rəqabət mühiti, bazarlara çıxış və insan kapitalının inkişafı nəticəsində Azərbaycan dünya iqtisadiyyatında mövqeyini gücləndirəcək və yüksək gəlirli ölkələr qrupuna daxil olacaqdır. [7, səh4]

Ölkə prezidentin "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri"nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında" sərəncamına əsas milli iqtisadiyyatın 11 sektorunu əhatə edən toplamda 12 strateji yol xəritəsi tərtib edilmişdir. Qısamüddətli, ortamüddətli və uzunmüddətli dövrləri əhatə edən bu layihə, 2020-ci ilə qədər inkişaf strategiyasının və tədbirlər planının hazırlanması, 2025-ci ilə qədər olan müddət uzunmüddətli baxış və son olaraq 2025-ci ildən sonrakı dövrü əhatə edəcək hədəf baxışından ibarətdir. Sənəd inkişaf prinsipləri və hədəflərini deyil, həmçinin inkişafın beynəlxalq tələblərini, görülməli olan tədbirləri, cəlb olunmalı olan pul yatırımlarını və onların nəticələrini əhatələyir. Qısamüddətli dövr üçün seçilmiş hədəflərin həyata keçirilməsi bundan sonrakı dövrlər üçün baza rolunu oynayacaqdır. İqtisadi inkişaf obyektı kimi özəl sektor əsas rol oynayacaq, dövlət investisiyaları isə bu inkişaf prosesinin sürətləndirici qüvvəsi kimi çıxış edəcəkdir. Sənəddə nəzərdə tutulan tədbir və layihələrin reallaşdırılmasını müvafiq dövlət qurumları məsuliyyət daşıyacaqdır.

Son 10 ilə nəzər saldıqda respublikamız iqtisadi artım sürətinə görə fərqlənir. Neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsindən əldə edilmiş vəsait hesabına sosial rifah halı yaxşılaşdırılmış, qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olunmuş, infrastruktur yaxşılaşdırılmış, dövlət büdcəsindəki aktivlərin həcmi artmışdır. 2014-cü ildən neft

qiymətlərinin kəskin aşağı düşməsi, ticarət əlaqələri olan ölkələrdə baş verən böhranlar nəticəsində ölkəmizdə iqtisadi artım tempinin yavaşlaması, büdcədə yaranmış kəsir, bank sektorunda yaşanan proseslər ölkədə yeni iqtisadi inkişaf yaşamasına keçidi zəruru etmişdir.

Davamlı iqtisadi inkişafı təmin edə biləcək yeni iqtisadi sahələrə diqqət yetirməklə, məsələn, dövlət yerinə özəl sahibkarlığın, aşağıixtisaslı əmək yerinə yüksəkixtisas tələb edən sahələrin varlığı, hasilat yerinə emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi bu işdə böyük kömək olacaqdır. İqtisadiyyatın strukturunun yaxşılaşdırılması üçün maliyyə-bank sektorunun inkişaf etdirilməsi, biznes mühitinin canlandırılması, xarici bazarlara inteqrasiya ilə mümkündür.

Bunun üçün də dörd strateji hədəf müəyyənləşdirilmişdir ki, bundan da üç və dördüncüsü insan kapitalının inkişaf etdirilməsi və biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasının təmin edilməsini nəzərdə tutur.

Xüsusi olaraq nəzərə alınmalıdır ki, regionlardakı işçi qüvvəsi Bakıya nəzərən kifayət qədər ucuzdur. Bu isə regionlarda əməkütumlu sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün böyük imkanlar yaradır. Bunun əldə edilməsi üçün seçilməli olan strategiya məhsuldarlığın əldə edilməsinə əsas verən artım yaşamasıdır. Bunun üçün yüksəkixtisaslı kadrlar, keyfiyyətli institusional mühit, maliyyə mənbələrinin əlçatan olması tələb edilir.

Milli iqtisadiyyat üzrə 2020-ci ilədək strateji baxış Azərbaycan iqtisadiyyatının əvvəlcə xarici şokların mənfi təsiri nəticəsində yaranmış vəziyyətdən çıxmaq üçün qısamüddətli dönmədə sabitləşdirilməsinə, ortamüddətli dönmədə şaxələnmə və yeni hərəkətverici qüvvələr hesabına inkişaf xəttinin bərpa edilməsinə, dövrün sonunda isə dünya iqtisadiyyatına daha çox inteqrasiya etməklə rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına nail olmaqdır. [7, səh44]

2020-ci ilə qədər görülməli işlər bundan sonrakı dövrlər üçün ərsəyə gətiriləcək olan iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi üçün təməl rolunu oynayacaq. Ölkəmizin Qərbin

enerji təminatında, o cümlədən nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafında olan rolu saxlanmaqla bərabər, burada nəzərdə tutulmuş digər aspektlərdə də inkişaf etdirilməsi təmin ediləcəkdir.

İqtisadiyyatın diversifikasiyalaşdırılmasında və ixtisas sahələrinin artırılmasındakı hədəf qeyri-neft sahələrinin inkişaf etdirilməsi ilə əldə edilən vəsaitin yüksəldilməsi və ədalətli bölgünün təmin edilməsidir. Neftdən qazanılan gəlir hesabına məşğulluğun səviyyəsi yüksəldilmişdir. Lakin bununla belə, bu sahədə əmək intensivliyi ləng olduğundan bu sahədə çalışanlar ümumi işçi qüvvəsində 1 faizlik yerə sahibdir. Təbii resurslardan qazanılmış gəlirdən tikinti sektorunda və dövlət sektorunda məşğulluğun artırılmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycandan gedən işçilərin toplandığı sərhəd ölkələrdə olan iqtisadi durğunluq həmçinin qeyri-ticari sahədə gəlirin azalması ilə məşğulluğun azalmasına səbəb olduğundan ölkədə yeni iş yerlərinin təsis edilməsinə ehtiyac var. Biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi ,infatrakturun təkmilləşdirilməsi ölkəyə həm daxili həm xarici qaynaqlardan sərmayə cəlb edilməsinə şərait yaradacaq, bu isə bir sıra mal və xidmət sektoru üzrə yeni iş yerlərinin təsis edilməsinə kömək edəcək. Bununla da, işçi qüvvəsinin peşəkarlığının artırılmasına və müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmasına diqqət yetiriləcəkdir.

Qısamüddətli dövr üçün olan strateji baxış həmçinin xarici bazarlara çıxış imkanlarının miqyasının daha da artırılmasını nəzərdə tutur. Ticarət sektorunun yaxşılaşdırılması və onun daha da gücləndirilməsi milli bazarın qorunması siyasəti ilə düzgün uzlaşdırılması nəticəsində təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə edilməsi ilə yaranan dəyərin daha çox ölkədə qalmasına və ədalətli bölünməsinə nail olmaq lazımdır. Davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün bütün iqtisadiyyatın neftdən olan asılılığı azaldılmalıdır. Neftdən qazanılan gəlir yerli tələbatı ödəməyə yönəldiyindən neftin qiymətində yaşanan dəyişiklik iqtisadi sabitliyi mənfi təsir göstərir. Bundan başqa, neftdən gələn gəlir xarici valyuta axınının əsas mənbəyi olduğundan onun qiymətində baş verən dəyişikliklər milli valyutanının dəyərinin düşməsinə səbəb olur. Bu səbəblərdən,

əsas da dövlət büdcəsinin neftdən əldə edilən gəlirdəki qeyri-sabitlikdən qorumaq üçün “qızıl qayda”-nın tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur. Bununla da neft gəlirlərinin ədalətli bölgüsünün təmin edilməsi və neft fondundan dövlət büdcəsinə ödənilmiş gəlirləri dayanıqlı inkişafın təmin edilməsinin ehtiyacları üçün istifadə ediləcəkdir. 2020-ci ilə qədər bu layihənin keçirilməsi dövrü ərzində kommunal xidmətlərin yaxşılaşdırılması, mənzil təminatında düzəlişlər edilməsi, iş yerlərinin açılması, ünvanlı sosial yardım sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə yoxsulluğun azaldılmasına, dövrün tələbinə uyğun olaraq təhsil və səhiyyə xidmətlərinin göstərilməsini dəstəkləyən sistemin inkişaf etdirilməsinə səylər göstəriləcəkdir.

Azad rəqabətin inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı özəl sahənin inkişafına təkan verilməsi yerli iqtisadiyyatın bazarlara çıxış imkanının əldə edilməsi və daha çox sərmayənin cəlb edilməsinə səbəb olacaqdır.

Növbəti illərdə də iqtisadi inkişaf üçün stimullandırılacaqdır. Dövlət iqtisadiyyatda aparıcı qüvvə olmaq yerinə, dövlət sektoru əsasən üç əsas prioritetlə məşğul olacaqdır: vergidən gələn gəlirlərin ən düzgün şəkildə sərf olunmasına şərait yaradan idarəetmənin yaradılması, makroiqtisadi tənzimləmələr miqyasında inkişafa stimullandırılması, ölkə vətəndaşlarının inkişafı üçün şəraitin yaradılması .

Lazımi tənzimləmələr rəqabəti qüvvətləndirməklə yerli mal və xidmətlərin istehsalında daha keyfiyyətli və səmərəli artıma şərait yaradacaqdır. Bu vaxt kiçik və orta firma və təşkilatların da inkişafına stimullandırılmasına diqqət yetiriləcəkdir. Bütün bunlar isə son nəticədə regionlardakı məşğulluq və işsizlik probleminin həllində aparıcı rol oynayacaqdır.

2025-ci ildən sonrakı dövrü əhatə edəcək olan hədəf baxışında insan potensialının həyata keçirilməsində əlverişli vəziyyətin yaradılacağı nəzərdə tutulmuşdur. Keyfiyyətli həyatın ilkin şərtləri səhiyyə, fəxr və təhsildir.

Bəhs edilən dövrdə təhsil əldə edə bilmə imkanlarının artırılması, keyfiyyətli səhiyyə xidmətlərindən istifadə, yoxsulluğun ünvanlı şəkildə ləğvi baş verəcəkdir.

Gələcək on il ərzində dövlət iqtisadi inkişafın ən kasıb insanlara təsir etməsini və bununla da ünvanlı şəkildə yoxsulluğun ləğv edilməsinə nail olunacaqdır. 2025-ci ildən sonrakı müddətdə yoxsulluğun həlli üçün iki aspektdən istifadə ediləcəkdir: əldə etdiyi gəlirləri ilə ən vacib ehtiyaclarını belə ödəyə bilməyən şəxslərə ünvanlı sosial yardım və layiqli iş yerlərinin sayında artım. Həmçinin minimum əməkhaqqının tədricən artırılması da yoxsul insanların xüsusi çəkisini xeyli azaldacaqdır.

Şəhər yerlərində mənzillərin uyğun şərtlərlə təminat seçimi regionlardakı işçi qüvvəsinin burdakı məşğulluq imkanlarından yararlanmasına şərait yaradacaq. Bu isə yoxsulluq səviyyəsini azaltmağa kömək etməklə bərabər regionlararası gəlir qeyri-bərabərliyini də ortadan qaldıra bilər. Məşğulluq imkanlarının artmasına görə şəhərlərə axın və regionlarda yüksək gəlirli məşğulluq sahələrinin artımı gəlir arasında qeyri-bərabərliyi azaldacaqdır. İqtisadi inkişafın prioritetlərini nəzərə alaraq planlı şəkildə aparılacaq urbanizasiya orta təbəqənin rifah halının yaxşılaşmasına, əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə və alıcılıq qabiliyyətinin artmasına səbəb olacaqdır.

Təhsil keyfiyyətinin artırılması və səhiyyə xidmətləri sahəsində görülən tədbirlər insan kapitalının inkişafı ilə yanaşı iqtisadi artımda da mühüm dəyişikliklərə səbəb olacaqdır. O cümlədən, istilik və qaz təchizatı, su və kanalizasiya, elektrik enerjisi sahəsində xidmət səviyyəsinin artırılması və verimliliyin yüksəldilməsi də sosial rifahda və insan kapitalının inkişafında mühüm rol oynayacaq. İnkişaf etmiş təhsil sistemi səmərəli və innovation iqtisadiyyatın əsasını təşkil edəcək. Bu sistem Qərbin inkişaf etmiş ölkələrinin nail olduğu gəlir səviyyəsinə çatmağa imkan verəcək. Əsas da, azgəlirli əhali üçün keyfiyyətli həyatın təmin edilməsi üçün lazım olan gəlir artımları münasib və yüksək məhsuldarlığa malik iş imkanlarından asılı olacaqdır.

2025-ci ildən sonra iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici vasitəsi yüksəkixtisaslı və rəqabət qabiliyyətinə malik olan işçi qüvvəsi olacaqdır. Məxsusi olaraq, qadınlar və gənclərin işlə təmin edilməsinə diqqət ediləcəkdir. Əmək bazarında çevik siyasətin reallaşdırılmasının təmin edilməsi ilə daxili məşğulluğun artırılmasına təmin ediləcəkdir.

İnsan kapitalının təkcə yerli iqtisadiyyatın deyil, beynəlxalq iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun inkişaf etməsi əmək miqrasiyasını da elə tənzimləyəcək ki, dəyərin daha çox hissəsi ölkədə qalsın. Texnoloji imkanların artırılması bir sıra xidmət sferalarındakı işçi qüvvəsinin ixrac fəaliyyəti ilə məşğulun şərait yaradacaq.

2025-ci ildə əlverişli biznes mühiti, makroiqtisadi sabitlik, inkişaf etmiş infrastruktura, xarici sərmayələrin cəlbə, beynəlxalq bazara çıxış imkanı nəticəsində iqtisadiyyatımız xarici şoklara qarşı daha dözümlü olacağı və əmək məhsuldarlığının İEÖ-in göstəricisinə yaxınlaşmağı gözlənilir. Adambaşına düşən real gəlirlər 5% yüksələcək və beynəlxalq təsnifata görə “yüksək gəlirli ölkə”-lər arasında yer alacaq.

Ölkə iqtisadiyyatında yaradılmış dəyərin dördü üç hissəsindən çoxu qeyri-neft sektorunun payına düşəcək.

Strateji Yol Xəritəsi 2025-ci ilə qədər ÜDM-də 3 faizdən çox orta illik real artım və əlavə olaraq da 450 mindən çox yeni iş yerinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu iş yerlərinin yaradılması 3 amilin təsiri nəticəsində mümkün olacaqdır: I) Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində görülən tədbirlər; II) digər əlavə tədbirlər və III) ümumi iqtisadi mühitin yaxşılaşması nəticəsində iqtisadi artım sürətinin yüksəlməsi. (7,s.53)

Bunların nəticəsində iqtisadiyyatda qeyri-rəsmi məşğulluq səviyyəsi aşağı düşəcəkdir.

Neftdən əldə edilmiş vəsaitin düzgün idarəsi ilə yoxsulluğun azaldılması, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, yığımın artması, daha az xarici borc, iqtisadiyyatda özəl sektorun payının çoxalmasına nail olunmuşdur. Strateji Yol Xəritəsində məşğulluğu artırmaq, makroiqtisadi sabitliyə nail olmaq, regional inkişafın təkmilləşdirilməsi, iqtisadiyyatın strukturunu yaxşılaşdırmaq ,iqtisadiyyatda özəl sektorun payının daha da artırılması planlaşdırılır. Ölkədə daha dayanıqlı, diversifikasiyalı və əhatəli iqtisadiyyatın inkişafına nail olunması ,sosial sektorların inkişaf etdirilməsi üçün işlər görülməcəkdir.

Burada milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün dörd prioritet hədəf nəzərdə tutulmuşdur.

Müasir dövrdə beynəlxalq təsirin və neft qiymətlərinin variasiyası maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsi, təbii resurslardan gələn vəsaitdən səmərəli istifadəni zəruri edir. İqtisadi inkişaf üçün reallaşdırılan tədbirlərdə dövlət öz hədəflərini həyata keçirmək üçün monetar və fiskal siyasətin uzlaşdırılmasına səy göstərir. Bununla bağlı nəzərdə tutulmuş tədbirlər “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələri”-nin ilk hədəfində əks olunmuşdur.

Təklif edilən fikirlər bunlardır ki, neftdən əldə edilmiş gəlirlərin səmərəli istifadəsini təmin edəcək “qızıl qayda” prinsipi və dövlət borcunun idarəsi üçün fiskal çərçivə.

İqtisadi inkişaf üçün digər ikinci bir məsələ isə dövlət müəssisələri və özəlləşdirmə ilə bağlı islahatların aparılmasıdır. Burada islahatların keçirilməsi ilə iqtisadiyyatda dövlət sektorunun səmərəliliyinin artırılması ilə bağlı müddəalar yer alır.

İnsan kapitalının inkişafı isə üçüncü məqsəddir. Sonuncu məqsəd isə biznes mühitinin canlandırılmasıdır. İslahatlarla iqtisadiyyata veriləcək olan təkanlarla inkişaf etmiş biznes mühitində resurslardan səmərəli istifadə edilə bilər.

Ölkə prezident tərəfindən “Azərbaycan 2020:gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası”-nın tərtib edilməsi barədə sərəncam verilmişdir. Yeni inkişaf çağında olan ölkəmiz üçün bu cür konsepsiyanın tərtib edilməsi zəruri idi. Burada əsas prioritet əldə edilmiş inkişaf səviyyəsi ilə ölkə qarşısında yüksək hədəflər qoyub onları reallaşdırmaq üçün lazım olan vəzifələri yerinə yetirilməsidir.

Konsepsiyada əsas hədəf mövcud əlverişli vəziyyət və ehtiyatlar nəzərə alınaraq, ölkədə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, yüksək sosial rifah, davamlı iqtisadi inkişaf pilləsinə çatmaqdır. Konsepsiyaya əsasən, 2020-ci ildə ölkəmiz rəqabətədavamlı, siyasi-iqtisadi aspektdən inkişaf etmiş olacaq. Ən ucqar regionlarda belə əhalinin gündəlik istehlak tələbatını ödəyən bütün mal və xidmətlər əlçatan olacaq. Yüksək gəlir səviyyəsi, inkişaf etmiş ixtisaslı kadrlar, minimum işsizlik və əhalinin hər bir fərdi üçün geniş imkanların olduğu bir yer olacaqdır.

Bütün bu hədəfləri reallaşdırmaq üçün effektiv dövlət tənzimlənməsi, resurslardan səmərəli istifadə və iqtisadiyyatın ixracyönümlü inkişaf etdirilməsi prioritet kimi götürüləcəkdir. Ümumi verimliliyin artması ilə produktiv iqtisadiyyata nail olunması və innovation iqtisadiyyata çevrilməsi əsas məqsəddir.

Ümumiyyətlə hər bir iqtisadi artımın əsas hədəfi sosial rifahın yaxşılaşdırılmasıdır. Bunun üçün inkişaf konsepsiyasının başlıca hədəfi insan kapitalının və sosial sektorun inkişafıdır.

Konsepsiyaya əsasən ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması əsas məqsədlərdən biridir. Belə ki, ölkəmizdə yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınması barədə mühüm işlər həyata keçirilmişdir. Bu konsepsiyaya əsasən yoxsulluğun azaldılmasına dair görülməli işlərin miqyası daha da böyüdüləcək. Xarici təcrübələr sübut edir ki, əhalinin orta təbəqəsinin inkişaf etdiyi ölkələr bir çox cəhətdən inkişaf etmiş olurlar. Buna nail olmaq isə konsepsiyanın əsas hədəflərindən biridir.

Konsepsiyanın reallaşdırılacağı dövrdə ixtisaslı kadrların hazırlanması, onların iş qüvvəsindən verimli şəkildə istifadə edilməsi, institusional mühitin yaxşılaşdırılması, özəl sahənin iqtisadiyyatda daha çox paya sahib olmasına diqqət yetiriləcəkdir. Qeyri-neft sahələrinin inkişafına şərait yaradan idarəetmə formalarından istifadə olunacaqdır. Regional resursların produktiv şəkildə istifadəsi üçün ona əsaslanan iş yerlərinin yaradılması həm regionların iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayacaq, həm də regiondakı işsizliyin azalmasında kömək olacaqdır. Qeyri-neft sahələrindən biri kimi kənd təsərrüfatının inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəblə də, bu konsepsiya əhatəsində bu məhsulların istehsalına xüsusi önəm veriləcək, burada istifadə olunan texnoloji avadanlıqların daha da yaxşılaşdırılması ilə məhsul istehsalının daha da artırılmasına yardım ediləcək.

İqtisadi inkişafın uzunmüddətliliyinə nail olmaq, elmtutumlu sahələrin, məhsul istehsalının inkişaf etdirilməsi üçün innovation fəaliyyətin əhatə dairəsi genişləndiriləcək. Bunun üçün infrastruktur yaxşılaşdırılacaq, maddi-texniki baza

yenilənəcəkdir. Bu sahəyə maliyyə təminatının artırılması ilə burada çalışanların xaricə miqrasiyasının da qarşısı alınacaqdır.

Regionların inkişafı məqsədi ilə onları ticari mərkəzə çevirərək onların coğrafi yerləşməsindən effektiv şəkildə istifadə ediləcəkdir ki, bu da regionlarda işsizlik probleminə yaxşı bir çıxış yolu olacaqdır.

Məşğulluğun təmini sahəsində yerli informasiya sisteminin yaradılması, qeyri-formal məşğulluğun yayılmasının qabağının alınması, bazarda yaşanan halların izlənilməsi üzrə işlər həyata keçiriləcəkdir.

Fiziki məhdudiyyətli insanların sosial həyatdan izolyasiya olunmasının qabağını almaq və sosial infrastrukturaldan heç bir maneə olmadan rahat istifadəsi üçün layihələr həyata keçiriləcək, onları işçi qüvvəsinə daxil etmək üçün tədbirlər görülməcəkdir.

Nəticə və təkliflər

Qəbul edilmiş dövlət proqramlarının əsas məqsədlərindən biri də regionların inkişafını eyni səviyyəyə gətirmək və onların davamlı inkişafına nail olmaq idi. Bu məqsədlə proqramda ölkə iqtisadiyyatının neft sektorundan asılılığını azaltmaq buna paralel olaraq isə ölkənin mövcud iqtisadi potensialından səmərəli istifadəyə nail olunması üçün qeyri-neft sahəsinin inkişafı ön plana çəkilmişdir. O cümlədən, regionlardakı məşğulluq probleminin həll edilməsi barədə yerinə yetiriləcək bir sıra tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Onlardan bəzi tədbirləri qeyd edə bilərik:

- sahibkarlığa dəstək üçün yaradılmış milli fondun hayat keçirdiyi işlərin daha da yaxşılaşdırılması;
- regionların iqtisadi və sosial inkişafına istiqamətlənmiş tədbirlərin maliyyə təminatının artırılması;
- işsiz gənclərə kömək məqsədilə bu cür proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- dövlətə məxsus sərmayələrin sənaye müəssisələrinin restorasiyasına istiqamətləndirilməsi;
- iri və orta müəssisələrin özəlləşdirilməsi gedişatının sürətləndirilməsi ilə səmərəsiz fəaliyyət göstərən və ya ümumiyyətlə fəaliyyət göstərməyən müəssisələrin maliyyə təminatını təmin etməklə yanaşı müəssisələrdə olan iş yerlərinin müasirləşdirilməsinə şərait yaranır ki, bu da həmin müəssisələrin işsiz qalmış heyətinə işlə təmin edilmə imkanı verir.

Məşğulluq və işsizliyin təhlil edilməsi göstərir ki, regionlar arasında kəskin fərqlər mövcuddur. Demografik amillərin təsir etdiyi iş qüvvəsi təklifi regionlar arasında o qədər də kəskin fərqlər doğurmur. Burada ən kəskin fərqlər regional məhsul və investisiya həcmələrindədir. Bu fərqlərin mövcudluğu regionlarda işsizlik, məşğulluq və əhalinin gəlirlərində böyük fərqlər yaradır.

Bu fərqlərin səbəbi kimi, neft sektorunun sürətli inkişafının Bakıda gedən inkişaf proseslərinə təsirini göstərmək olar. Bu isə digər regionların inkişafının nisbətən geri qalmasına səbəb olur.

Digər regionlarda inkişafı və məşğulluğu təmin etmək üçün bir neçə istiqamətdən faydalanmaq olar:

- Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan şəxslərin və həmin məhsulların emalı ilə məşğul müəssisələr arasında əməkdaşlıq münasibətlərinin təşkil edilməsi düzgün seçim olardı. Bu zaman, kənd təsərrüfatı məhsulu yetişdirən və bu məhsulu emal edən müəssisələrin vasitəçiyə ehtiyacı olmaması, nəqliyyat və başqa xərclərin azalması və digər səbəblər iqtisadi səmərəni artırma biləcək amillərdəndir.

- Yüksək əmək qabiliyyətinə malik iqtisadi rayonlarda yeni iş yerlərinin yaradılması, müəssisələrin açılması məqsədəuyğun hesab etmək olar.

- İnvestisiya cəlb ediciliyinin artırılması üçün investorlar üçün münbit şərait yaradılması, bütün investorların hüquqi bərabərliyinin təmin edilməsi ilə sosial-iqtisadi səmərə əldə etmək olar .

- Hər bir iqtisadi rayonun resurs potensialını nəzərə alaraq hazır məhsul istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin yaradılması zəruridir.

- Müəssisələrin texnoloji və istehsal proseslərinin artırılması, istehsal olunan məhsul növlərinin çoxaldılması. İstehsal edilmiş məhsul növlərinin təzələnməsi, dəyişən tələbə uyğun formalaşması istehsal edilmiş məhsullara tələbin olmasına şərait yaradır. Bu isə mövcud iş yerlərinin saxlanılmasına, yenilərinin yaradılması və müasirləşdirilməsinə imkan verir. Lakin bunun reallaşdırılması üçün kifayət qədər maliyyə təminatının olması vacibdir.

- Regionlarda sosial-məişət infrastrukturunu obyektlərinin tikilməsi. Bu əhalinin həmin məhsul və xidmətlərə olan tələbatının ödənilməsi ilə yanaşı, regionlarda iş yerlərinin artmasına da şərait yaradar.

Əlavə etmək lazımdır ki, regionlarda iş yerlərinin yaradılması şəhərlərə nisbətən daha az məsrəflə başa gəlir. Deməli, regionlarda məşğulluğu təmin etmək daha az investisiya, daha az məsrəf tələb edir.

Beləliklə, regionlara investisiyaların yönləndirilməsi onlardakı məşğulluq probleminin həll edilməsinə, tədiyyə qabiliyyətli tələbin artmasına şərait yaradar. Bu isə, istehsal olunmuş məhsula olan tələbi artırmağa son nəticə kimi isə işçi qüvvəsinə olan tələbin yüksəlməsinə nail olunacaq.

İstifadə edilən ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015-ci illər)
2. Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015ci illər üçün Dövlət Proqramı
3. T.Ə.Sərdarov. Bazar münasibətləri şəraitində Azərbaycan Respublikasında əhalinin və məşğulluğun formalaşması Bakı 2009
4. Ə.Nuriyev. Regional siyasət və idarəetmənin əsasları. Bakı 2011
5. A.N.Muradov. və b. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətləri. (kolloktiv monoqrafiya) Bakı 2008
6. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin iqtisadi islahatlar mərkəzinin məlumatları
7. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi
8. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”
9. Azərbaycanın statistik göstəriciləri Bakı – 2016
10. Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsi
11. G.Əzizova. Azərbaycanın əmək bazarı: problemlər, perspektivlər
12. “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu”
13. Doç.Dr. Osman Nuri Aras, E.Süleymanov. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı 2010
14. H.B. Allahverdiyev, K.S. Qafarov, Ə.M. Əhmədov "Milli iqtisadiyyatın Dövlət tənzimlənməsi", Bakı 2006
15. İ.Rzayev. Azərbaycan Respublikası regionlarının davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər. Bakı 2010
16. R.Ş.Muradov. Müasir mərhələdə əhalinin məşğulluq quruluşunun formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri. B 2006
17. Ş.M.Muradov. İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər. Bakı 2004

18. T.Ə.Sərdarov. Bazar münasibətləri şəraitində Azərbaycan Respublikasında əhalinin və məşğulluğun formalaşması Bakı 2009
19. A.Əmiraslanov. Azərbaycan iqtisadiyyatı və bazar münasibətləri. Bakı 1998
20. S.Mehbalıyev. R.İsgəndərov. Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi:dərslik. Bakı 2002
21. T.Ə.Quliyev. Əməyin iqtisadiyyatı. Bakı 2003
22. İ.M.Mahmudova, M.M.Mahmudov. Regionların sosoial-iqtisadi inkisafının tənzimlənməsi. Bakı 2011.
23. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018)
24. www.azstat.org
25. az.wikipedia.org
26. www.economist.com
27. www.iqtisadiyyat.com
28. www.maliyye.gov.az
29. <http://www.president.az>
30. www.stat.gov.az
31. <http://www.azerbaijan-news.az>
32. <http://www.economy.gov.az>
33. www.economicdiscussion.net

РЕЗЮМЕ

Некоторые из текущих проблем страны, решение которых считается важным, являются рост социально-экономического развития регионов, устранение существующих и резкое проявляющихся различий между регионами и достижение производительной занятости там.

Исходя из практики, можно сказать, что социально-экономическое развитие регионов является важным показателем прогресса для каждой страны в этом направлении.

С этой точки зрения социально-экономическое развитие регионов и достижение низкого уровня безработицы в регионах занимают важное место среди экономических приоритетов правительства.

Суть регулирования занятости и безработицы, роли правительства в этой сфере, теоретические основания и основные направления регулирования, важность формирования рынка труда при обеспечении занятости отражена в первой главе диссертации.

Во второй главе проанализировано и сравнено текущее состояние занятости и безработицы в стране, проанализированы результаты реализации государственных программ по социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики для достижения регионального социально-экономического развития.

В третьей главе диссертации указаны юридические основания регулирования занятости и безработицы, а также принятые нормы и стандарты в этой области, указаны направления их улучшения а также влияние стратегических целей, связанных с регулированием занятости и безработица в «Стратегических дорожных картах», а также в Концепции развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее» на экономическое развитие было рассмотрено.

Resume

Some of the current problems of the country, solution of which is considered to be important, are the rising of social and economic development of provinces, elimination of existing and dramatically manifesting itself differences between the provinces and achieving of productive employment there.

Based on the practices, it can be said that the social and economic development of the provinces is an important indicator of a progress for each country in that direction.

From that prospective, the social and economic development of the provinces and achieving of the low unemployment rate in provinces occupy an important place among the economic priorities of the government.

the essence of the regulation of employment and unemployment, the role of the government in this sphere, the theoretical grounds and main directions of regulation, the importance of labour market formation in provision of employment have been reflected in the first chapter of the dissertation.

In the second chapter the present state of employment and unemployment in the country have been analyzed and compared, the outcomes of the execution of government programs on social and economic development of provinces of Azerbaijan Republic have been analysed to achieve the regional social and economic development.

In the third chapter of dissertation there is indicated the legal grounds of the regulation of employment and unemployment as well as the adopted norms and standards on this field, the directions of their improvement have been shown and the impact of strategic goals related to regulation of employment and unemployment in the “Strategic Road Maps” as well as in the “Azerbaijan 2020: looking into the future” Development Concept” to economic development has been considered.